ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ МОДУЛ „ЕТНОСПИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ НА ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ" (ДИАГНОСТИЧНИ И ТЕХНОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ)

I. ЕТАПИ НА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНАТА ПРОГРАМА

1. Концептуални постановки на изследвания проблем

Концептуалните постановки на етнопсихологическо изследване са кодирани с ценностно ориентирания подход (Г. Е. Залески – И. Колева,1990). Те се свеждат до следните тези:

- Разбирането на ценностно ориентираното поведение на субекта като особено психическо образование, изпълняващо специфична функция в структурата на личната стратегия на социална ориентация. То е насочено към реализиране на съдържанието на личностните ценности при изпълнението на актовете на вътрешния избор на мотиви и цели.
- Разработеният обобщен теоретико-емпиричен модел, структуриращ процеса на технологична интеграция за образование в мултиетническа среда се основава на дидактичната и мотивационната рефлексия на учителя и кореспонденция с ценностната ориентация на родителя от български и от ромски произход.
- В психологическия механизъм за формиране на ценностно ориентирано поведение у субекта целеполагаща единица представлява способността за социална ориентация у него. В структурата на способността за социална ориентация се реализират използваните вече от субекта знания на висшите равнища на социална регулация – в актовете му на вътрешен избор на мотиви, цели и постъпки.

- Вътрешните етнопсихологически условия за стимулиране на ценностно-ориентирано поведение на субекта са: равнище на усвоени знания: емпирично и рефлексивно, самооценка, саморегулация и характера на личностният смисъл. Те са носители не на пряк, а на опосредстван характер. Тяхната връзка зависи от способността за социална ориентация на педагогическия специалист и родителя в процеса на образователно взаимодействие.

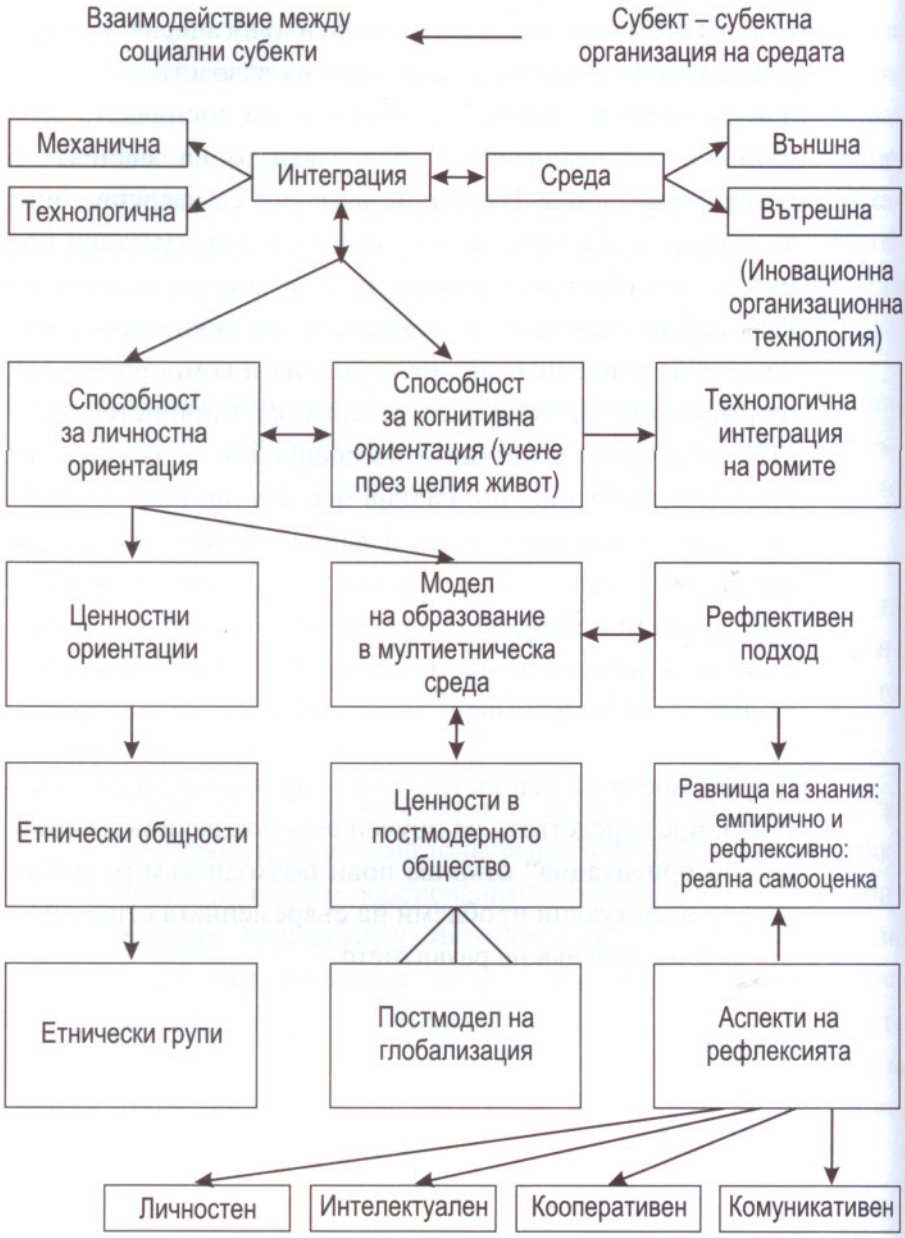
- Разработените етнопсихологически основания за диагностика на родителя от български и ромски произход съдържат посочените елементи на ценностно ориентирано поведение.

- Разработената дидактическа технология за формиране на ценностно ориентирано поведение у родителя в мултикултурна среда се основава на рефлексивния подход, като психологически (Колева, 2007).

- Социално-педагогическия тренинг за родители съдейства за осигуряване включването на рефлексивните знания в структурата на научно обоснованите стратегии за социална ориентация. Мултикултурният опит при използването на този тип знания довежда до изграждането на високо равнище на вътрешна мотивация (личностен смисъл), когато готовността, ръководена от знания на рефлексивно равнище, става и вътрешен принцип на личността. Това стимулира изграждането на мултиетническа рефлексия на личността.

- В съответствие с външните етнопсихологически условия рефлексивните знания се прилагат на възрастния (учител или родител) в единство с похватите на социалната ориентация, т.е. реализиращи използването на знанията в различни функции. Вледствие на което се натрупва опит за тяхното използване в качеството им на регулатори при избора от субекти на мотиви, цели и постъпки, което от своя страна съдейства за осъзнаване на личностната значимост на усвоените знания и умения и компетентности. Формирането на вътрешна мотивация (личностен смисъл) се постига с помощта на специални педагогически средства: обучение по начина на научно-обоснованата ориентация, начини за разрешаване на казуси, акцентиращи на „социалната ориентировка“, създаване на „ценностно проблемни ситуации“, организиране на групова педагогическа дейност по време на тренинга, използването на тренинга на интерактивни дидактически методи и други.

- Формирането на ценностно ориентирано поведение у субекта, чрез средствата на обучението по „начина на социалната ориентация“ открива нови подходи към разработването на актуални проблеми на съвременната етнопсихология и педагогика на развитието.

Взаимодействие между социални субекти
Субект – субектна организация на средата
Механична
Технологична
Интеграция
Среда
Външна
Вътрешна
(Иновационна организационна технология)
Способност за личностна ориентация
Способност за когнитивна *ориентация (учене* през целия живот)
Технологична интеграция на ромите
Ценностни ориентации
Модел на образование в мултиетническа среда
Рефлективен подход
Етнически общности
Ценности в постмодерното общество
Равнища на знания: емпирично и рефлексивно: реална самооценка
Етнически групи
Постмодел на глобализация
Аспекти на рефлексията
Личностен
Интелектуален
Кооперативен
Комуникативен

2. Представяне и обосновка на емпирико-теоретичната парадигма за разработване на ценностно ориентирана технология на форми на образователното взаимодействие

Емпирико-теоретична парадигма за образование в мултиетническа среда

Програмен подход	Участници	Обекти	Модели
1	2	3	4
Образователна услуга	дете (ученик), студент, родители, учители и преподаватели във ВУ	• оцеляване; • допълнително развитие; • социализация; • перманентно образование; • образование в междуетническа среда; • приобщаващо образование за деца със специални образователни нужди; • мултиетническо образование; • мултикултурно образование; • интеркултурно образование.	• семейни грижи; • центрове за образование в междуетническа среда; • интегрирани образователни институции; • формални и неформални институции на държавно и общинско равнище за перманентно образование.
Педагогически субекти, осигуряващи образователна услуга	• родители; • семейство; • общество; • етногрупа и общност; • учители, директори на детски градини, консултанти	• права; • отговорности; • променящи се негативни образователни установки; • подобряване и разработване на актуални педагогически технологии; • рефлексивни педагогически технологии.	• нетрадиционни форми на работа с родителите от различен етнически произход; • образование на родителите; • консултативни центрове за работа с родителите • програми за социализация „Дете – ученик"; • средства за масова информация.

1	2	3	4
Социално развитие	• етническа общност; • лидери; • повишаване на равнището за социално развитие и социална ориентация; • членове (субекти).	• развиваща ангажираност; • установка за действие; • променени външни и вътрешни педагогически условия: класове, паралелки (групи) за социална адаптация, мотивация и ориентация в междуетническа среда.	• информационна осигуреност; • социална мобилизация (установка)
Развитие на националните образователни ресурси	• индивидуална (лична) програма; • учители – перманентна квалификация (учене през целия живот) кредитна система за развитие и оценяване на учителския труд; • нов тип специалисти: - етнопсихолози; - експерти по етносоцисл-ни технологии и практики; - етнопедагози; - образователен медиатор; - антрополози; - помощник на учителя.	• развиващо и перманентно междукултурно образование в условията на образователните институции и ВУ и на следдипломно равнище; • адекватни педагогически технологии; • учебници и учебни помагала и образователни предписания по междукултурно и приобщаващо образование; • дидактични материали по междукултурно и приобщаващо образование; • национален и университетски център за образование в междуетническа среда.	• междукултурно образование; • приобщаващо образование; • експериментални образователни микропроекти по междукултурно образование и приобщаващо образование; • укрепване инфраструктурата; • подобряване законовата уредба; • акредитация на нови специалности във ВУ, ориентирани към параметрите на образованието в междуетническа среда.

1	2	3	4
Програми по междукултурно образование	• НПО; • Държавни институции (МОМН, АЗД, МТСП); • координатори по разработването на образователната политика; • общество; • професионалисти.	• развиваща отговорност; • разработена образователна политика; • повишено търсене; • смяна моделите на поведение.	• изборност; • социален маркетинг; • разпространени знания; • авторски модели на училища и детски градини (училища за различни култури), университети за различни култури.

Емпирико-теоретичната парадигма е разработена на основата на следните принципи:

- Опитът за работа с детето от различен етнически произход у нас доказва невалидността на програми, ориентирани само към оцеляване. Необходимо е да се акцентира на самопомощта и саморазвитието при тези деца.
- От гледна точка на потребностите на детето са необходими услуги от комплексен характер.
- Потребностите на детето, следвайки своята природа, са комплексни. Нужно е да се обърне внимание и на психосоциалните и емоционалните потребности в контекста на развитието на детето/ученика.
- Основни елементи в стратегията на образованието в мултиетническа среда следва да бъдат: гъвкави структури на образователните институции и образователните модели, адаптивни и ценностно ориентирани форми и методи.
- Акцент в етнопсихологическият модел е съхраняването на социалните връзки между детето и родителите.

Педагогическите специалисти е необходимо да поддържат тесен контакт със семейството от традиционен и нетрадиционен тип (номади, непълни семейства, пътуващи роми и др.). Контактите могат да бъдат от различно естество, съобразно спецификата на конкретното семейство, етническа група и т.н.

- В зависимост от контекста на проблема, възникнал в конкретния регион, община или селище, е необходимо прилагането на партньорски подходи за неговото разрешаване. Моделите, които подкрепят и съхраняват идентичността на членове на селището, групата и общност трябва да бъдат съобразени с регионалния и етническия маркер.

3. Диагностичен срез на етнопсихологическите основания за взаимодействие със семейството (българско и ромско)

3.1. Цели и задачи на диагностичния срез

Конкретните мултиплициращи цели на етнопсихологическото изследване са свързани с усвояване и рефлексия от възрастни от различен етнически произход (роми, българи) на педагогическите технологии по мултиетническо образование; пренос от учители на педагогически модели на взаимодействие (консултативно центрове, групи и класове за социална адаптация, групи и класове за познавателна мотивация, групи и класове за социална ориентация и др.); разработване и внедряване на обучителни пакети с помощта на иновационна педагогическа технология за образование в мултиетническа среда.

Изследвани са някои социо-демографски и психологически характеристики на родителите на деца и ученици от извадката образователни институции.

3.2. Инструментариум и извадка

Първата от двете съпътстващи цели на изследването – изследване на социо-демографските и психологическите характеристики на родителите на децата бе реализирана чрез използване на батерия **от 6 теста (психологически въпросници)**, ориентирани към различни аспекти на личността и нейното взаимодействие с околния свят:

- ✓ **Въпросник за проучване на семейството**. Въпросникът се състои от демографски блок и 25 основни въпроса, предмет на които са ролите, видовете поведение, дейностите и връзките, които характеризират членовете на едно семейство (*баща*, *майка*, *дядо*, *баба*, *чичо*, *леля*, по-големите и по-малките *братя* и *сестри*). Всеки отделен въпрос включва поредица от твърдения за различни членове на семейството, например: *„Бащата представлява емоционална опора за децата“*; *„Майката представлява емоционална опора за децата“*; *„Дядото представлява емоционална опора за децата“* и т.н.

Въпросникът е анонимен. Анкетираните изразяват своето мнение по поставените въпроси чрез 6-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава пълно несъгласие със съответното твърдение, а стойност 6 – пълно съгласие.

- **Ценности**. Въпросникът е предназначен за изследване на ценностната система на респондентите и съдържа 21 житейски ценности като *„семейна сигурност“*, *„почитане на традициите“*, *„независимост“*, *„богатство“*, *„обществен статус“* и др. Анкетираните оценяват важността на всяка ценност като ръководен принцип в техния живот по 7-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава „съответната ценност е напълно незначима“, а стойност 7 – „много значима“.

- **Въпросник за самооценка** (Считам себе си за…). Въпросникът е структуриран като незавършено твърдение („Считам, че съм…“, последвано от 30 прилагателни имена, описващи различни характерологични черти на личността („*стабилен*“, „*оптимист*“, „*мрачен*“, „*непреклонен*“ и т.н.) Анкетираните се самооценяват по 7-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава „изобщо не е характерно за мен“, а стойност 7 – „твърде много е характерно за мен“.
- **Емоции и начин на поведение в различни ситуации**. По същество въпросникът е предназначен за оценка на личностната дименсия индивидуализъм – колективизъм. Състои се от 22 твърдения, отразяващи принадлежността на индивида към единия от двата типа нагласи, например: „*Харесва ми да се отличавам и да съм различен от другите*“, „*За мен е от значение да има хармония в колектива*“ и др. Анкетираните се самооценяват по 7-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава „изобщо не съм съгласен с твърдението“, а стойност 7 – „напълно съм съгласен“.
- **Традиционни семейни ценности**. Въпросник за изследване на мнението на респондентите за обичайните взаимоотношения и роли на членовете на семейството. Състои се от 18 твърдения, изразяващи такива взаимоотношения и роли, например: „*Бащата трябва да бъде глава на семейството*“, „*Децата трябва да слушат родителите си*“, „*Мястото на майката е вкъщи*“ и др. Анкетираните изразяват своето съгласие с всяка една от ценностите чрез 7-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава „изобщо не съм съгласен с твърдението“, а стойност 7 – „съгласен съм напълно“.

- **Емоционална близост**. Въпросникът е предназначен за изследване на емоционалната близост на индивида с други индивиди от семейния кръг и извън него – съседи, приятели, познати, публични личности. Състои се от 21 айтема, представляващи фигури, с които всеки респондент контактува и влиза в определени емоционални отношения, например *„майка“*, *„баща“*, *„познатите“*, *„братовчедите“*, *„учителят от средното училище“*, *„президентът на страната“* и др. Анкетираните оценяват степента на своята емоционална близост с всяка от фигурите чрез 7-бална Ликертова скала, в която стойност 1 означава „много далеч“, а стойност 7 – „много близко“.

3.3. Диагностична серия от психометрични инструменти за проучване на семейството

3.3.1. Социално-демографска структура на извадката

Целевата група на анкетното проучване с тестовата батерия се състои от родители от ромски и български произход. Групата на родителите има разнороден състав по отношение на своя етнически произход и религиозни вярвания – това са български граждани (роми, българи и турци), които изповядват като християнска, така и ислямска религия. Общият обем на извадката (броят на анкетираните) е 1244 души, които живеят в посочените населени места в България и са представители на две етнически общности – българи и роми, като последните са членове на две ромски субгрупи – *йерлии* и *кардараши*.

Таблица 1. Структура на извадката

Етническа общност	Брой	Процент
Роми кардараши	369	29,66
Българи	315	25,32
Роми йерлии	560	45,02
Общо	1244	100,00

Както се вижда от горната таблица, ромите кардараши са представени в извадката с 369 души (29,66 % от всички анкетирани), 315 са представителите на българската общност (25,32 %), а представителите на ромите йерлии са 560 души или 45,02 % от всички анкетирани. Преобладаващата част от респондентите (над 90 % от извадката) са заявили, че към момента на проучването живеят в селището на постоянното си местоживеене и около 10 % – извън него. Това означава, че представителите на трите общности водят уседнал начин на живот. Макар и на пръв поглед небалансирана (представителите на двете ромски групи представляват около 75 % от анкетираните, а българите са малко над 25 %), структурата на извадката отразява основните цели и задачи на етнопсихопедагогическото изследване. Основен аргумент на представителността на издвадката са дейностите, по които са проведени зоните на интензивни контакти между представителите на различните етнически общности, т.е. в населени места, и *детски градини, в които живеят и се обучават деца от различен етнически произход.*

Сред участниците в анкетата 265 са мъже (близо 21,30 % от всички анкетирани), а жените са 979 (малко над 78,80 %), като пропорцията между представителите на двата пола е приблизително еднаква за всички населени места, в които е проведено проучването.

Във възрастово отношение извадката е твърде разнообразна, като най-младият родител е на 18 г., а най-възрастният – на 62 г. Все пак се наблюдава определена неравномерност във възрастовото разпределение на участниците в изследването, както може да се види и от хистограмата на графика 1.

За по-голяма прегледност разпределението е групирано на интервали по 10 години. Вижда се, че основната маса от наблюдения е изместена в лявата част на хистограмата, като най-голям е броят на анкетираните във възрастта между 20 и 30 години вкл. (390 души, 31,35 % от респондентите), както и между 30 и 40 години вкл. (364 души, 37,30 % от всички участници).

Средната възраст на анкетираните е 36,45 г., като най-млади са представителите на ромите йерлии със средна възраст от 31,67 г., българите имат средна възраст от 36,05 г., а ромите кардараши – 44,07 г.

Графика 1

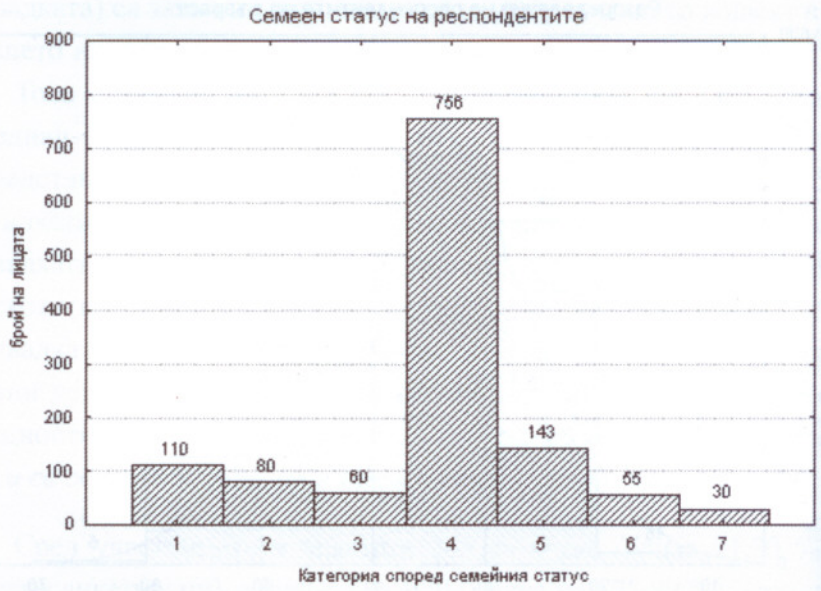

Семейният статус на респондентите също не се характеризира с голямо разнообразие. Както се вижда на графика 2, по-голяма част от тях са семейни с деца (категория 4 от графиката – 756 души или близо 61,26 % от всички анкетирани). Следващата по обем група е тази на разведените (група 5 от графиката – 143 души или 11,59 %, а други 110 лица са неженени/неомъжени, които живеят сами (категория 1; 8,91 %).

Останалите категории лица са както следва: категория 2 (неженен/неомъжена и живее с родителите си – 80 души, 6,48 % от извадката; категория 3 (женен/омъжена без деца – 60 души, 4,86 % от анкетираните; категория 6 (вдовец/вдовица) – 55, 4,46 % от анкетираните и категория 7 (друго) – 30 души или 2,43% от извадката.

Следователно от гледна точка на целите на анкетното проучване, предназначено за експлициране на социално-психологическите механизми в различни типове семейства, в извадката са включени респонденти с подходящ семеен статус.

Графика 2

Легенда:

1 – Неженен/неомъжена и живеещ сам

2 – Неженен/неомъжена и живеещ с родителите си

3 – Женен/омъжена без деца

4 – Женен/омъжена с деца

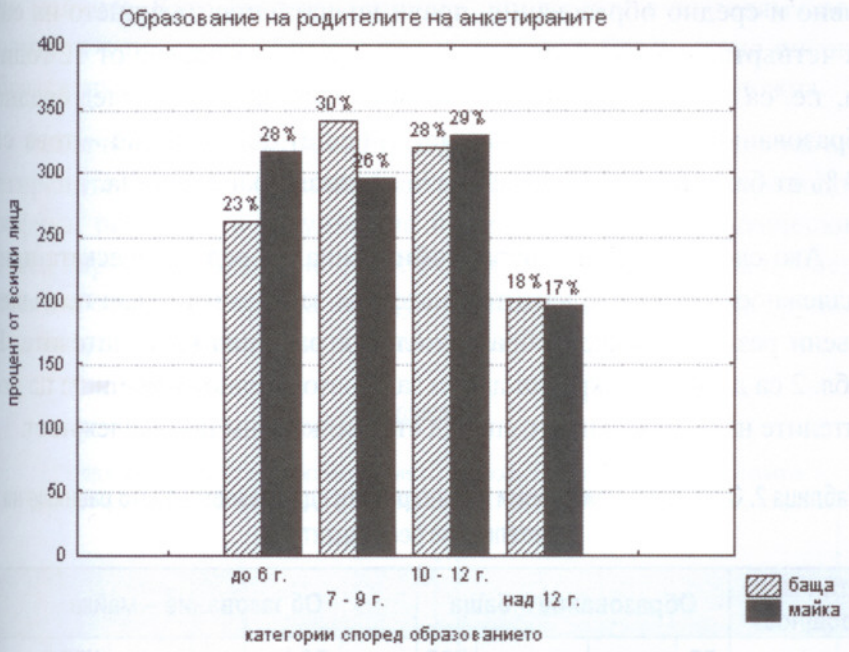
5 – Разведен/разведена

6 – Вдовец/вдовица

7 – Друго

Следващият демографски показател е образователното равнище на двамата родители на анкетираните, което за извадката е практически еднакво – приложеният t-test на Стюдънт не показа значими различия между бащите и майките ($t = 1,24$, $p = 0,22$). Родителите се разпределят в четири образователни категории.

Графика 3

Най-голям дял в извадката имат онези респонденти, чиито родители са учили в продължение на 7-9 години (и вероятно имат основно, осмокласно образование) – това са 30 % от бащите и 26 % от майките (при тях по-ниският дял на жените с основно образование е за сметка на по-високия дял на тези със средно образование). Почти равностоен е делът на респондентите, чиито родители са учили в продължение на 10-12 години (т.е. имат някакъв вид средно образование) – това са 28 % от бащите и 29 % от майките на респондентите.

В останалите образователни групи (до 6 г. и над 12 г.) попадат по-малък брой родители, като относително нисък е делът на родителите с период на обучение до 6 г., с начално образование – съответно 23 % от бащите и 28 % от майките.

Макар че в извадката като цяло превес имат родителите с основно и средно образование, прави впечатление наличието на една четвърта група от родители, които са учили повече от 12 години, т.е. са завършили някакъв квалификационен курс след средно образование или имат полувисше (висше) образование – това са 18 % от бащите и 17 % от майките на анкетираните лица.

Ако слезем на ниво група, дефинирана според етническата принадлежност на респондентите, можем да забележим някои по-съществени различия между образователните равнища на родителите. В табл. 2 са дадени конкретни данни за образователното равнище на родителите на респондентите според етническата им принадлежност.

Таблица 2. Сравнение между роми и българи според образователното равнище на родителите на респондентите

Етническа общност	Образование – баща					Образование – майка				
	до 6 г.	7 – 9 г.	10 – 12 г.	над 12 г.	общо	до 6 г.	7 – 9 г.	10 – 12 г.	над 12 г.	общо
Роми	246	306	194	76	822	302	265	189	81	837
Българи	15	35	120	130	300	15	30	131	124	300
Общо	261	341	314	206	1122	317	295	320	205	1137

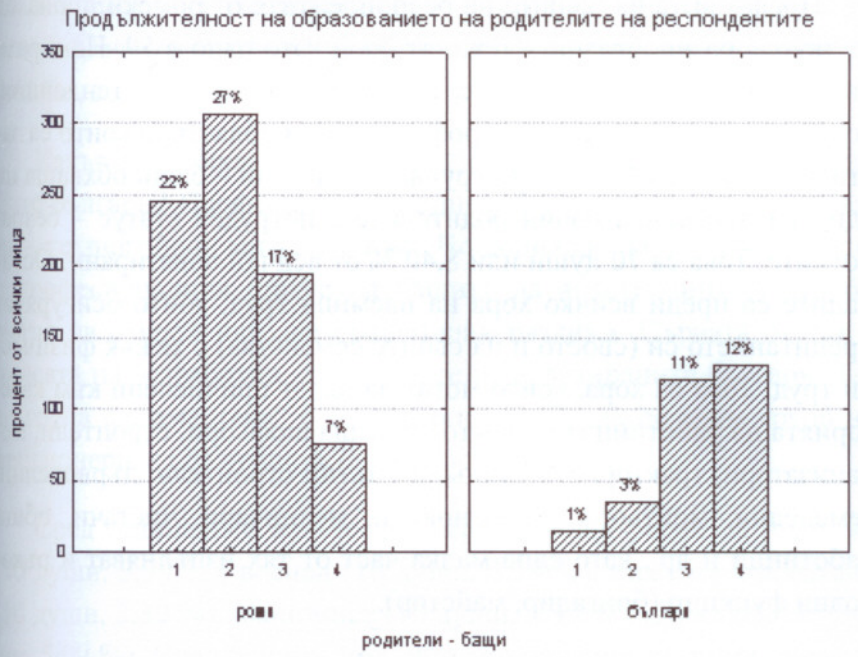
Стойностите в таблицата представляват броя на респондентите, посочили съответното образователно равнище за своя баща, от една страна, и за своята майка – от друга. Както се вижда от данните в първия ред на таблицата, при ромите преобладават родителите (и бащи, и майки) с по-ниска степен на образование. По-конкретно 246 респонденти от ромски произход са посочили период на обучение за своя баща до 6 г., 306 респонденти – от 7 до 9 г., 194 – от 10 до 12 г. и 76 респонденти – над 12 г.

При българите ситуацията е доста по-различна: 15 респонденти от български произход са посочили период на обучение за своя баща до 6 г., 35 респонденти – от 7 до 9 г., 120 – от 10 до 12 г. и 130 – над 12 г.

Подобно е разпределението на образователните равнища и при майките. Като цяло тенденцията при ромите е по-голям брой родители с по-ниско образование и по-малък брой – с по-високо образование. При българите тази тенденция е противоположна.

Различията в образователното равнище на родителите на анкетираните от двете общности се виждат по-ясно на следващата графика, получена в резултат на прилагането на статистическия метод, наречен таблици на спрегнатост (крос-таблици) за проверка на хипотезата за връзка между два фактора – етническа група и образователно равнище на родителите.

Графика 4

На графиката е представено образователното равнище (като продължителност на периода на обучение) на родителите – бащи. Вижда се, че преобладаващата част от родителите на респондентите от ромски произход спадат към образователните категории 1 (до 6 г.) и 2 (от 7 до 9 г.), като относителният им дял в по-високите образователни равнища намалява.

И обратно – родителите на респондентите от български произход с ниско образование са малко на брой и делът им в по-високите образователни категории прогресивно се увеличава.

Професионалните позиции на родителите на респондентите вероятно са в съответствие с тяхното образователно равнище, със семейните традиции за предаване на професията от поколение на поколение и не на последно място и със социално-икономическите условия в страната, които са особено неблагоприятни към представителите на малцинствата. Поради това е уместно да разгледаме тяхната професионална реализация по етнически групи.

Професиите на бащите на респондентите от ромски произход са твърде разнообразни – техният брой като цяло е 59. Но в рамките на това многообразие се забелязват определени тенденции, които открояват типичните професионални области, в които са заети тези хора. Най-голямата група от родители – бащи обхваща по един парадоксален начин родителите с нетрудов статус – безработните. Това са 70 души или 8,40 % от всички анкетирани. Останалите са преди всичко хора на наемния труд, които осигуряват препитанието си (своето и на своите семейства) с тежък физически труд. Това са хора, които могат да бъдат причислени към категорията на работниците и която обхваща шофьори, строители, механизатори, трактористи, миньори, пътни строители, дърводелци, земеделци, монтьори, животновъди, мелничари, чистачи, общи работници и др., като една малка част от тях изпълняват и ръководни функции (бригадир, майстор).

Малцина са бащите, успели да излязат от сферата на физическия труд. Между тях има хладилни техници (0,72 %), учители (1,32 %), полицаи (1,32 %), военни (0,72 %), техници (0,60 %), шивачи (1,20 %), счетоводители (1,80 %), инженери (1,60 %) и др.

Професионалният профил на майките не се различава съществено от този на техните съпрузи. Техните професии са 43, като отново много висок е делът на безработните – 80 жени или 9,76 % от всички майки.

Наред с някои типично „женски“ професии като шивачка (92 майки, които представляват 11,22 % от всички), чистачка (90 майки, 10,98 %) и домакиня (96 майки, 11,71 %), санитарка, готвачка, магазинерка (продавачка), ромските майки работят наравно със своите съпрузи като огняри, полевъди, миячи, общи работници, механици, селскостопански работници, военнослужещи и др. Малко са тези, които се занимават с дейности, за които е необходима определена квалификация – учител (21 майки, 2,56 % от всички), счетоводител (20 майки, 2,44 %), социален работник (5, 0,61 %), техник (5, 0,61 %), медицинска сестра (10, 1,22 %) и др.

Какъв е професионалният профил на родителите на анкетираните българи? Професиите на техните бащи също са разнообразни – техният брой като цяло е 45. Но дори едно бегло съпоставяне с професионалния статус на бащите на анкетираните роми би могло да открои няколко съществени разлики. Първата от тях е липсата на безработни сред бащите на анкетираните българи. Тази група е „заместена“ с една пропорционална по обем група на пенсионерите (20 души, 6,78 % от всички).

Сред останалите най-често срещаните професии са полицай (10 души, 3,39 %), военен (10 души, 3,39 %), инженер-проектант (10 души, 3,39 %), икономист (10 души, 3,39 %), служител (15 души, 5,09 %). Сред бащите има още ветеринарни техници, лекари, юристи, оркестранти, спортисти, химици, енергетици, агрономи, художници, преподаватели, митничари, криминалисти и др. Не липсват, разбира се, и професиите, свързани с физическия труд – шофьори (15 души, 5,08 %), работници (15 души, 5,08 %), трактористи, електротехници, дърводелци, животновъди, строителни работници, механици, стругари и др.

Професионалният профил на майките не се различава съществено от този на техните съпрузи. Техните професии са 34, като и тук нито една майка няма статус на безработна, а пенсионираните са 15 жени (4,84 % от всички).

По-голяма част от тях се занимават с дейности, за които е необходима определена квалификация – учител (35 майки, 11,29 % от всички), счетоводител (30 майки, 9,68 %), икономист (20, 6,45 %), служител (15, 4,84 %) и др. Сред другите професии на умствения труд могат да бъдат посочени банков служител, касиер, инженер-проектант, съдебен служител, поет, юрист, филолог, икономист, филмов монтажист, възпитател, лекар, химик, агроном и др.

И сред майките на респондентите – българи има такива, които се занимават с дейности, за които не е необходима специализирана квалификация или с чисто физически труд – шивачка (20 майки, които представляват 6,45 % от всички), тютюно-производител (10 майки, 3,22 %) и домакиня (10 майки, 3,22 %). Сред останалите професии по-често срещаните са магазинерка, готвачка, продавачка, телефонистка, тъкачка, електротехник, дори електромонтьор и механик.

Социални (семейни) контакти и взаимодействия. Граници (територия) на семейството

Видяхме, че въпреки относително ниската средна възраст на респондентите, по-голямата част от тях водят уседнал живот, имат семейство и деца или ако все още не са женени/омъжени, живеят при родителите си. Ето защо е любопитно да узнаем какви са семейните им връзки, какви са границите на ромското и на българското семейство.

По силата на една вековна традиция ромите населяват компактно обособени ареали в населените места (ромски квартали или „махали“), което дава възможност за формиране на по-големи семейни общности, включващи не две (родителите и техните деца), а три поколения по права линия (дядото и бабата) и техните разклонения (чичото, лелята и т.н.)

Приложение № 5

Социално-психологически тренинг за образователно взаимодействие със семейството в условията на приобщаваща мултиетническа среда

Съдържание

Предговор

1. Ситуация

2. Въвеждаща среща

3. Семейство

4. Раждане

5. Възрастово развитие

6. Психосоциално развитие

7. Типология на играта/игра

8. Обучение

9. Общуване

10. Подкрепяща среда

11. Деца в неравностойно социално положение

12. Деца във военен конфликт и принудително изселване

Заключителна среща

Литература

Предговор

Настоящият тренинг, е разработен и е предназначен за учители и директори на образователни институции с цел поддържаща квалификация.

Той може да бъде използван за стимулиране на дискусии върху различните възможности на децата и учениците. Проблемите, свързани с видовете модели по субект-субектния подход на педагогическо взаимодействие между семейството и образователната институция е необходимо да бъдат открито обсъждани и оценявани от страна на родители; работещите в образователната сфера; специалистите, ангажирани с вземането на решения; професионалистите от детските организации и други. Това би могло да промени съвременните понятия за „дете“ в условията на постмодернистичното общество в контекста на европейската стратегия за учене през целия живот (2007 – 2014).

Наръчникът акцентира върху развитието на детето и детските потребности през различните етапи от неговия живот (от 0 до 16 год.). Той е от практическо значение за педагози и родители.

Той е предназначен да подпомогне участниците в обучението да:

- получат по-добро разбиране за традиционните стойности и практики при социализацията на детето;
- разчитат на потенциала на децата и техните родители;
- разберат методите за справяне с проблемни ситуации, свързани с деца, основани на различни култури и да се запознаят със спецификата на специалната им образователна потребност.

Наръчникът може да бъде използван както за индивидуална, така и за групова работа.

Положителни въздействия на програмата за образование в приобщаваща мултиетническа среда

За	Изменения	Характер на измененията
1	2	3
Дете/ученик	Психо-социално развитие	Подобряване на: • конгитивна компетентност; • социокултурна компетентност; • емоционална интелигентност; • езиковата компетентност и други по стратегията за „Учене през целия живот" (2007 – 2014) и т.н.
	Здраве и хранене	• повишаване на шансовете за оцеляване и развитие; • подобряване на хигиената; • повишаване на показателите за тегло и ръст за дадена възраст; • баланс на микроелементите в храната и други.
	Рефлексивно равнище на знания до постъпването в училище	• шансове за училищно образование; • типология на училищните класове и паралелки; • по-високо равнище и подобряване на вариативното и алтернативното обучение; • превенция на отпадналите от училище ученици; • качествен достъп до образование; • проходимост на образователната система на всички етапи; • задължително предучилищно образование от 4 г. възраст и други.
Възрастен	Обща култура	• здраве и хигиена; • стандарт по здравно образование – МОМН; • хранене (особено сред малцинственото население); • социална интелигентност – нагласи за социална адаптация и ценностно-ориентирани поведенчески модели; • природна интелигентност – съхраняване на биоразнообразието и опазване на природната среда.
	Възгледи и практически аспекти	• способност за управление; • здраве и хигиена; • практически аспекти на медицинската профилактика; • съвременно лечение; • подобряване режима на хранене; • стандарт „Гражданско образование" – МОМН.

1	2	3
	Отношения	• самоуважение – приобщаване на субекта от малцинството към групата и включващи дейности в нея; • партньорство – приемане на другия; • субект – субектни взаимоотношения; • умения за разрешаване на конфликти и противоречия от етнически характер; • асертивно поведение в приобщаваща мултиетническа среда; • стандарт „Интеркултурно образование" – МОМН.
	Ангажираност	• лицата, ангажирани с децата да търсят нови перспективи за дейност (допълнителни).
Общност	Физическа среда	• площадки и място за игра; • центрове за деца; • клуб „Родител", ателие за учениците, центрове за професионално ориентиране и др.; • развиване на общността чрез включващи дейности с мнозинството; • интегрален подход на институциите към малцинството, спрямо стратегията на НССЕИВ – 2012 и съпътстващият го план за действие – 2012 – 2020.
	Социално участие	• солидарност и недискриминация; • междукултурна и междуетническа рефлексия; • участие на жените; • общинска програма за проекти в интерес на всички с НПО и държавни институции.
Образователни институции	Развиващ характер	• разширяване на профилактичните мерки (здравеопазване); • игнориране на грешките с диагностичен характер в психометричен, медицински, дидактометричен и доцимологичен план; • увеличаване обхвата на децата в образователните институции, особено от ромски произход (малцинствен произход).
	Потенциални възможности	• потенциални и/или организационни изменения; • внедряване на вариативни и алтернативни модели за приобщаващо образование (междукултурни, интегриращи и др.); • актуализиране и валидизиране на знанията на педагогическите специалисти, спрямо тяхната интеркултурна компетентност.
Общество	Качество на живот	• подобряване здравното състояние на населението; • високо образователно равнище; • премахване на неграмотността (намаляване); • понижаване на престъпността; • намаляване на социалното неравенство и осъществяване на социално включване на ромите; • социална активност на различните структури на населението.

1. Ситуация

Цел на обучението

Материалът е предназначен за педагогически специалисти и етнолози. Целта е да се насърчат използващите този наръчник да си припомнят и да споделят собствения си опит от работа с деца и техните семейства. По-добро вникване в потребностите на децата може да се получи чрез събиране и обобщаване опита на всеки един участник, както и чрез знанията, получени от този материал.

Обучителният пакет е разработен за използване чрез участие в семинари и професионално-педагогически тренинги за обучение. Това означава, че всеки от участниците вече има съществени познания и опит, който може да бъде полезен за всички участници. Дизайнът на семинара трябва да бъде разработен по начин, позволяващ активно споделяне на опит, което би допринесло за по-добро разбиране на проблема.

Материали

Обучителният пакет съдържа информация както за водещия обучението, така и за участниците в семинара. Той дава предложения за дискусии и предлага материали за оперативна дидактическа дейност. Няма строго определен материал за участниците, а разнообразие от теми, измежду които водещият обучението би могъл да избира. Той би могъл да подбере тази тема, която смята най-подходяща и най-тясно свързани с разглежданата тема.

Водещият трябва да бъде запознат с наличните материали с цел най-правилния им подбор в зависимост от вида на групата участници и от спецификата на разглежданата тема.

Обучителният пакет може да бъде допълнен с подходящи книги, филми, мултимедийни презентации и др. Проверете и използвайте всички налични ресурси, за да намерите допълнителна информация, като помолите участниците да направят същото. По този начин всяка група ще събере свой собствен комплект от материали в зависимост от зададените първоначални условия.

Метод

Основен интерактивен метод за работа с тези материали е дискусията. Работата в малки групи дава по-добра възможност да бъде чуто мнението на всеки един от участниците. Освен това, тя насърчава участниците към генериране на идеи и изразяване, тъй като малката група не позволява те да останат пасивни. Груповата работа подпомага всеки участник да възстанови собствените си познания и да прецени отношението си, което е необходимо преди да разбере тези на останалите участници.

Определени теми могат да се използват от групи участници, характеризиращи се с различен статус, мотивация и индивидуални качества, като: мъже или жени, от градски или от селски произход, с асертивен или необщителен характер, по-възрастни или по-млади и др.

Успешните групови дискусии и споделянето на личен опит на първо място зависят от желанието на всеки участник да споделя своите знания и мнение, като в същото време се отнася с уважение към тези на останалите участници.

Можете да променяте състава на групите толкова често, колкото желаете, особено когато участниците не се познават един друг. Променяйте числеността на групите в зависимост от разглежданата тема, като ги комбинирате да работят по двама, трима, четирима и т. н.

Формирайте нови групи при всяка смяна на темите. С това се цели да се опознаят колкото се може повече участници, за да се чувстват по-уверени и сигурни в провежданите дискусии.

Обучаваните групи могат да се състоят от 5 до 15 човека с различна възраст и пол. Многообразието от участници е от полза за обсъжданията дотолкова, доколкото се ценят всички мнения и не съществува йерархия в рамките на групата. Помнете, че не съществуват „правилни" или „неправилни" отговори и че всеки един от участниците притежава ценен опит.

Материалът може да бъде използван в рамките на един семинар с продължителност два дена (16 учебни часа), както и в рамките на три дена (24 учебни часа) при целодневна работа или в рамките на 10 – 15-седмичен период чрез събиране на участниците за около 2 часа веднъж или два пъти седмично или по друг начин, съответстващ на обстоятелствата.

Ролята на участниците е да способстват за създаване на творческа атмосфера по време на обучението: „Твоите познания ще обогатят моите".

Въпроси, ключови бележки и подкрепяща информация

Материалът е разделен на десет отделни теми. Всяка тема съдържа **въпроси, ключови бележки и подкрепяща информация**.

Въпросите представляват дискусионната област. Когато, като водещ, подбирате въпросите за дадена група, съобразявайте ги с точно с тази група. Подберете въпроси, подходящи за кратки групови дискусии, както и такива за по-задълбочено обсъждане.

Въпросите могат да бъдат използвани по различен начин във всяка една сесия.

- Задайте едни и същи въпроси за обсъждане в различните малки групи и сравнете резултатите.
- Задайте различни въпроси за обсъждане в различните малки групи. Продължете с представянето на различните малки групи и довършете упражнението с обща дискусия на цялата група.
- Подберете въпроси, които всеки участник да подготви при завръщането си на работното място.
- Представете на участниците някои въпроси, върху които да размишляват след сесията.
- Ако някои от въпросите не са подходящи за групата, те могат да бъдат пропуснати.

Частта **„Ключови бележки“** съдържа сбито резюме на темата, която би могла да се използва по различен начин.

- Тя може да се използва от вас като водещ за справка преди, по време или след завършване на работата по дадена тема.
- Тя ще подпомогне водещия при подготовката на семинара и планиране акцентите на дискусиите по време на обучението.
- Тя може също така да бъде използвана за проверка дали всички теми са разгледани по време на дискусиите.
- Тази част (ключовите бележки) може да бъде раздавана на участниците преди въвеждане в дадена тема или след разглеждането и.
- За някои от темите участниците биха могли да преценят, че ако разполагат с ключовите бележки, това би им било от полза за някои от груповите дискусии.

Частта **„Подкрепяща информация“** съдържа свързани със съответната тема факти и може да бъде използвана като справочен материал или като основа за кратка въвеждаща лекция по темата. За някои от темите подкрепящата информация би могло да бъде раздадена на участниците предварително, за да могат да се подготвят за провеждането на груповата дискусия. Подкрепящата информация трябва да бъде раздадена на участниците при въвеждане в труден въпрос или при резюмиране на дадена тема.

- Ако раздадете подкрепящата информация при завършване на някоя от темите, бихте могли да оставите и някой от въпросите, който, заедно с подкрепящата информация, да зададете на участниците като материал за пренос на знания.
- По време на запознаването с подкрепящата информация винаги оставяйте време за коментар на участниците върху нея.

Този материал съдържа също и няколко предложения за **дейности**. Подходящи дейности могат да бъдат разработени за всяка отделна група на основата на въпросите. Този материал може да се използва по няколко начина. Изборът зависи от водещия обучението, нивото на познание на участниците, сферите им на интерес, стиловете им на придобиване на знания и др.

Водещ, който насърчава активното участие в групата, би могъл да използва материала по различен начин във всяка група, постигайки забележителни резултати всеки път.

Допълнителна полезна информация за групова работа и методи за обучение може да бъде намерена в частта „Литература“.

2. Въвеждаща среща

Започнете семинара като се представите на участниците и помолите всеки един от тях да се представи. Помнете, че участниците ще се представят по начина, по който вие го направите. Ето защо направете своето представяне толкова подробно, колкото бихте желали да бъде и тяхното. Можете да направите представянето на два кръга. В първия кръг всеки би могъл да се представи по име и месторабота и др., а във втория – да даде повече лична информация.

По време на последващите дискусии всеки участник ще очаква да се отнесат до характерния за него опит. Дайте да се разбере от самото начало, че всеки е еднакво ценен. Покажете, че еднакво се интересувате както от гледната точка на по-младите участници, разполагащи с ограничен педагогически опит, така и от тази на по-възрастните.

Уверете се, че всички участници са заели местата си така, че да се чувстват равнопоставени и добре да се виждат един друг.

Опитайте се да накарате всеки участник да научи имената на останалите. Подгответе етикети с имената, които всеки участник да постави върху дрехата си или картончета с имената, които да стоят на масата пред всеки от участниците. Винаги е по-добре, ако имате възможност да се обърнете към човека по име.

Попитайте участниците какво очакват да научат от този семинар и ги помолете да предложат въпроси, които биха желали да се обсъдят в рамките на семинара. Оставете малко време за размисъл и коментари. Може би не всеки ще има желание за коментар, но трябва да му дадете тази възможност.

Запишете техните коментари върху постер. Вижте по какъв начин техните предложения са свързани с темите в този материал и съобразно това ги групирайте.

Ето няколко причини да направите списък с очакванията и желанията на участниците:

- за да добиете представа от въпросите, които интересуват участниците и съобразно това да планирате програмата;
- за да могат участниците да си изяснят за себе си какво биха желали да научат, което би ги направило по-любознателни и възприемчиви;
- за да покажете на участниците, че сте достатъчно гъвкав да се съобразите с техните желания;
- за да използвате този списък за справка и контрол по време на обучението;
- за да използвате този списък за оценка на обучението.

Ако за някоя от темите получите много молби за дискусии, опитайте се да отделите повече време за нея. Обмислете дали да не пропуснете някоя от темите, които не са посочени от участниците като приоритетни. Преди обаче окончателно да подберете темите, с които ще работите, обсъдете ги съвместно, тъй като това би могло да подпомогне участниците да погледнат от друг ъгъл на даден въпрос.

Преди закриване на сесията:

- Направете обобщение върху това, което сте говорили.
- Насърчете участниците към размисъл върху проведените дискусии до следващата сесия.
- Раздайте на участниците материал със заглавие „Цел на това обучение“.

Когато започвате следващите сесии:

- Започвайте, като помолите всеки един от групата да коментира вътрешното усещане, идеите и знанията, получени по време на предишната сесия.
- Не забравяйте да ги накарате да коментират също и методите на обучение.
- Помнете, че винаги трябва да имате предвид списъка с изразените от участниците желания и очаквания.

3. Семейство

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- разберат, че понятието „семейство“ би могло да означава различни неща дори за хора, числящи се към една и съща култура;
- се запознаят със структуриран метод за разбиране на понятието „семейство“;
- получат по-добро разбиране на функциите на семейството по отношение на децата;
- разберат причините, поради които децата често пресъздават „семейство“ в своите игри и в трудни ситуации, когато са загубили семейството си.

Подходящо е да се започне с темата „Семейство“, тъй като тя е в основата на всички следващи теми. Водете си бележки от дискусиите – те биха могли да се окажат полезни, особено ако имате намерение по-нататък да работите по темата за деца в трудна социална среда и при деца със специфични образователни нужди.

Родословно дърво

Упражнението, което можете да извършите самостоятелно или заедно с вашите деца е да нарисувате вашето родословно дърво. Рисуването на родословното дърво дава възможност на децата да осъзнаят принадлежността си към него и да научат повече за своето семейство.

Малките деца ще намерят за по-лесно да нарисуват семейството си. Това не е тест, но ще ви помогне да разберете представата на всяко дете за неговото семейство и членовете, числящи се към него.

***Въпроси**: (семейство)*

- Какво за вас означава думата „семейство“? (Помнете, че няма правилни и неправилни отговори. Ние питаме само за вашето собствено разбиране за тази дума.)
- Колко души трябва да наброява едно семейство, за да бъде наречено „семейство“?
- Какво ще кажете за родните? Според вас принадлежат ли и те към вашето семейство?
- Какви са функциите на семейството по отношение на децата във вашето общество/страна?
- Какво ще кажете за децата без семейство? Разполагат ли те с някакъв друг вид обкръжение, което да се грижи за тях? В този случай трябва ли то да бъде наречено „семейство“?
- По какъв начин би отразило на човек, ако семейството му се отрече от него?
- Какво е състоянието на едно разделено семейство, където някои от членовете му се местят от едно място на друго? Това би могло да се случи при преместване на член от семейството от селото в града или при емиграция или бежански вълни, когато семействата могат да бъдат разделени.

- Какво се случва, когато едно семейство започва все повече и повече да се изолира от разширеното семейство?
- Какво се случва в едно семейство, ако се роди дете с инвалидност?

***Ключови бележки**: (семейство)*

Семейството обикновено се състои от двама или повече възрастни от противоположен пол, живеещи заедно. Двама от тях се очаква да имат сексуални взаимоотношения и съответно – деца. Това показва, че семейството се смята за възпроизвеждаща се единица. Съществуват и т. нар. „непълни семейства" (семейства с един родител).

Семействата имат основната отговорност за отглеждането, възпитанието, развитието и образованието на децата.

Всяко общество се характеризира със свой собствен тип семейство. Съществува връзка между общество и семейство. Правилата, на които се подчинява семейството и тези – на обществото, са свързани.

Отговорност на семейството е да предоставя емоционална подкрепа на всички негови членове и да ги държи заедно в радост и в мъка.

Наличието на семейна среда или среда с подобни функции е от съществено значение за развитието и възпитанието на всички деца.

***Подкрепяща информация**: (семейство)*

Всички култури позволяват сексуалното общуване в рамките на брака, като от двойката се очаква да поеме грижата за своите деца. В някои култури разширеното семейство също би могло да оказва помощ. Съществуват култури, при които основната отговорност за възпитанието на децата пада върху баби и дядовци или върху някой чичо например.

Семейството има задачата да поддържа приемствеността и сигурността в обществото с помощта на семейна практика и обичаи.

Семейната клетка е в голяма степен отговорна за предаването на културните ценности и идеали на следващото поколение. Децата биха могли да разпознаят или изберат тези ценности и обичаи, дори когато те са само загатнати, без да са били доведени до правила. Децата имат склонност да подражават на тези, които ги заобикалят.

Съществуват различни начини за изясняване на общата представа за семейство.

1. Първият начин е да се разглежда семейството като:

- **Нуклеарно семейство** – състоящо се от майка, баща и техните деца.
- **Разширено семейство** – включва и роднините.

2. Другият начин е да наблюдаваме различните функции на едно семейство, като:

- **Производителна единица** – произвеждаща храна, облекло и др. за оцеляването на членовете му.
- **Консумираща единица** – произвеждаща толкова добре, колкото и консумираща. Производството и потреблението зависят от това къде живее и работи семейството.

- **Възпроизвеждаща се единица** – възпроизвеждаща се както по отношение на идващото поколение, така и по отношение на културата. Децата са тези, които дават възможност на определена култура да оцелее и, ето защо, последното нещо, което променяте, е начина, по който възпитавате децата си.
- **Грижеща се единица** – подкрепяща членовете, които не са в състояние сами да се грижат за себе си, като възрастните, болните, вдовиците и, разбира се – малките деца.
- **Съхраняваща целостта единица** – подкрепя всеки член от семейството в радост и мъка и по този начин държи всички заедно.

Семейството, повече от всякакви други групи, е място, където човек бива приет заради самия него, независимо от това какво върши.

Детето се нуждае от семейство или от среда с подобни функции, където то получава любов, привързаност, сигурност, задоволяване на основни потребности като доверие, защита и др.

Вж. също: член 5, 16 и 18 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

4. Раждане

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- разберат, че бременността е важен период от живота както на майката, така и на бъдещото дете;
- да си изградят ясна престава, че всяка бременност е събитие, което трябва да се разглежда като част от един по-широк контекст;
- разберат, че е особено важно да се отнасяме с уважение към бременната жена и към неродените все още дете.

Тази тема би могла да доведе до обсъждане на ролята и отговорностите на семейството и обществото.

Темата би могла да предизвика у участниците чувства, свързани с конкретни техни житейски ситуации, като: спомени за бременност, желания за собствени деца, смърт на новородено и др. Личният опит може да бъде полезен, но към него трябва да се отнасяме с чувствителност.

***Въпроси**: (Раждане)*

- Какви са традиционните белези на бременността?
- Как бременната жена трябва да се грижи за себе си?
- Как семейството ѝ трябва да се отнася към нея?
- Как се гледа на самотните майки?
- Човек ли е плодът преди раждането? Как се гледа на това във вашето общество/страна?
- Съществува ли желание сред някои от родителите да имат дете с определен пол? Ако е така, защо?
- Какво би се случило, ако новороденото е инвалид?

***Ключови бележки**: (Раждане)*

- Бременността е важна за развитието на детето.
- Силен и дълготраен стрес на бременната жена би могъл да увреди здравето на детето.
- По време на бременността жената и мъжът трябва да трансформират ролите си в такива на майка и баща.
- Неродено дете в корема на майката е в състояние да извършва много действия. То, например, би могло да контролира движенията си, да чува, да усеща миризма и вкус.
- В момента на раждането си децата вече имат много умения, въпреки че още повече ще бъдат усвоени и развити през целия им живот.
- Раждането е преход, а не начало.

***Подкрепяща информация**: (Раждане – бременност)*

Бременността е период на надежди и очаквания от страна на родителите. Бременните родители фантазират за детето, което очакват: „Момче ли е или момиче?“. Те се опитват да си представят неговото лице, коса, пръстчета на крака и др. Те създават визуален образ на бебето.

Много са размишленията за раждането на детето и за периода преди това по време на 40-седмичната бременност. Може да се забележи, че бременната жена става по-интровертна и посвещава време на своето неродено бебе, психически подготвяйки се да стане майка.

Въпроси за обсъждане по време на бременността:

1. Майчинството – място, от което няма връщане. След като веднъж сте родили, вие винаги ще бъдете майка. Дори ако дадете детето за осиновяване, в съзнанието ви винаги ще присъства образа на това дете.

2. Преходът от това да бъдеш дете, към това да бъдеш родител.

3. Вие не сте вече последната брънка от веригата, сега вие сте в средата ѝ.

4. Двама души в едно тяло (тялото на майката).

5. Промяна на идентичността – да бъдеш майка, това е нова роля, дори някога да сте имали отговорност за някой по-малък.

6. Бременността е време на надежда и отчаяние. Родителите очакват да се роди здраво бебе, но в същото време, се страхуват да не го загубят.

Не е лесно за майката и бебето, ако самата майка е дете, когато ражда. Трудно е за едно дете да разсъждава върху посочените по-горе въпроси.

Вж. също: член 6 и 23 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

***Подкрепяща информация**: (Раждане – нероденото дете)*

С помощта на модерните технологии, особено на ултразвука, може да се забележи, че плодът прави гримаси, преглъщания, сграбчвания и демонстрира сучене. В края на бременността то реагира на неприятни усещания. Например, ако притиснете силно корема на майката, плодът се отмества.

В средата на бременността детето е в състояние да усеща вкус. При инжектиране в утробата на сладък разтвор, плодът започва да преглъща по-често. При инжектиране на течност с неприятен вкус, той започва да прави гримаси. Ако се инжектира студена вода, плодът започва да рита.

През последните три месеца от бременността очите на плода започват да реагират на светлината. Дори в известна степен усещането за звук е вече развито. Учените са доказали, че ако пускате откъс от определена музика през последните три месеца на бременността, след раждането детето ще я разпознава и ще се успокоява, когато е разстроено.

На този етап плодът показва наличие на условен рефлекс. Плодът реагира на силни звуци чрез ритане, но въобще не реагира на леки вибрации. Ако по същото време, когато му се пускат силни звуци, за кратко време той се атакува и с леки вибрации, плодът ще започне да реагира с ритане и на леките вибрации, тъй като очаква да последват и силни звуци. Това според руския учен И. П. Павлов са първите прояви на процеса на заучаване и развитие.

Плодът реагира и на хормоните на стреса. Определена доза стрес е полезна за детето, тъй като го адаптира към живота извън майчината утроба. Дълготрайният и силен стрес обаче е вреден за него. Той може да доведе до раждане на дете с увредено здраве или с тегло под нормата. Поради тази причина трябва да се оказва подкрепа на бременните жени в стрес.

Както се вижда детето се развива като част от по-голяма система още преди раждането си.

Раждането е само преход, а не начало.

5. Какво означава „дете"?

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- осъзнаят основните потребности на децата;
- изградят ясна представа, че потребностите на детето трябва да се уважават толкова, колкото и тези на възрастния.

Един интерактивен начин за работа по тази тема е да се идентифицират основните потребности на детето чрез провеждане на активно-познавателния метод „мозъчна атака" в малки групи. Когато упражнението бива завършено, сравнете идентифицираните потребности на детето с тези на участниците.

Не пропускайте в работата по тази тема да включите потребностите на децата с увреждания.

Накарайте участниците да обсъдят приликите и разликите между момиченца и момченца. Колко добре са запознати възрастните с различията между половете?

Тази тема би могла да се разглежда в контекста на Конвенцията на ООН за правата на детето и Закона за закрила на детето.

Графика, обобщаваща етапите на човешкото развитие, е приложена в края на раздела „Психосоциално развитие". Можете да я използвате по време на разглеждане на тази тема или в заключение.

***Въпроси**: (Какво означава „дете"?)*

- Какво означава „дете"?
- Кои са основните потребности на децата?
- Имат ли децата други (освен основните) потребности, които са съществени от гледна точка възможността за пълно развитие на техния потенциал?
- Съществуват ли деца, които се нуждаят от специални грижи?

***Ключови бележки**: (Какво означава „дете“?)*

Детето е човешко същество, което се нуждае от:

- **Обезпечаване**

Всички деца се нуждаят от обезпечаване, за да оцелеят – да бъдат задоволени основните им потребности като храна, грижа за здравето, образование, почивка и игра.

- **Закрила**

Всички деца имат нужда от закрила – да бъдат защитени от вредни действия и прояви, като физическо или психическо насилие, експлоатация на детския труд или сексуална експлоатация, участие във война и др.

- **Участие**

Всички деца имат правото да бъдат чути при решаване на въпроси, засягащи техния живот.

- **Развитие**

Да изучаваш света означава да се развиваш. Всички деца имат нужда да бъдат отглеждани в подкрепяща ги среда, която подпомага цялостното развитие на техния потенциал.

***Подкрепяща информация**: (Каква означава „дете“?)*

Ето някои основни потребности на детето, валидни за всички деца:

- **Физически потребности**: Те включват чиста вода, храна, хигиена, подслон, облекло и грижа за здравето.

- **Семейство**: Децата се нуждаят от добра семейна среда. Те получават чувство на увереност и сигурност, общувайки и играейки с близки на тях хора. Официалното и религиозното образование, както и възпитанието в семейна или подобна на семейната среда, също допринасят за тяхното социално развитие в разбирането на социалните правила и обичаите на обществото. Те се научават да различават „правилното“ от „неправилното“. Децата също така, се нуждаят от хора, с които да поддържат взаимоотношения на нежност и привързаност.
- **Нов опит**: Децата не биха могли да развият своите знания и способности, ако не трупат нов опит или не бъдат стимулирани.

Обучението е активен процес. Процесът на изучаване при децата би бил невъзможен без общуване и игра с другите и без изследване на заобикалящата ги среда. Така например те имат нужда да разговарят с други хора, за да развиват говора си и да разширят и активизират своя речник.

Ежедневният живот в семейството и сред приятели е стимулиращ развитието и предоставя много възможности за натрупване на опит. Този процес продължава в училище.

- **Отговорност**: Малко по малко семейството трябва да натоварва децата с все по-големи отговорности, както вкъщи, така и навън. Това ще ги накара да се чувстват полезни и ще им помогне да добият самоувереност, което, на свой ред би ги вдъхновило да поемат инициативи. Ето защо децата трябва да бъдат включвани в организиране на дейностти и да бъдат натоварвани с някои отговорности, като обработване на градинките, почистване, украсяване, обществени дейности като разпространение на брошури за здравно образование и др. Това ще доведе до по-голяма ангажираност на децата към образованието, ще повиши ценността на детската градина, както и ще доведе до признание на потенциала на децата.

- **Похвала и признание**: Човекът е в основата си социално същество. Развитието му винаги се извършва в рамките на семейството или обществото, което го приема и го награждава с похвала и признание.

Когато родителите приемат своето дете такова, каквото е, и, независимо от неговите грешки, признават способностите му, детето ще развие чувство на самоувереност и ще се почувства ценено. Същото се отнася и до обществото.

Учителите имат изключително важна роля за изграждане у децата на положителен образ за себе си. Учителите трябва да насърчават децата в тяхната работа. Това би показало, че те се отнасят с признание към напредъка на децата и със загриженост към трудностите, които те срещат. Похвалата и признанието в детската градина са още по-важни за децата, израстващи в трудни условия, тъй като те често са подложени на дискриминация. Учителят трябва ясно да покаже чрез думи и дела, че дискриминацията е неприемлива в детската градина и че всички деца са еднакво стойностни, независимо от техния пол, социален статус, етнос, националност, раса, или евентуални физически/душевни недъзи.

Вж. също: член 1, 3 и 7 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

6. Психосоциално развитие

Тази тема е предназначена да подпомогне участниците да:

- осъзнаят необходимостта от психосоциално развитие;
- идентифицират различни модели на развитие в тяхното собствено общество;
- се научат да характеризират различните възрастови групи и да описват психосоциалните потребности на всяка група.

Психосоциалното развитие е обширна тема. Поради това тази тема е разделена на три раздела за всяка една възрастова група. Тези раздели включват възрастовите групи: бебе, току-що проходило и дете (от 0 до 16 годишна възраст).

Разделът „Дете“ от своя страна е подразделен на: дете в предучилищна, в училищна възраст и младеж. Преди сесията се подгответе внимателно чрез изучаване на въпросите към този материал. Подберете въпросите, подходящи за кратки групови дискусии, както и тези, които могат да служат за основа за по-задълбочено изучаване – индивидуално, в малки групи и в голямата група. Така например последните два въпроса са подходящи за започване на аналитична дискусия в малките групи.

Не пропускайте да направите проверка на това, какво участниците са посочили по време на първата сесия като приоритет за изучаване. Нека това ви ръководи, когато вземате решение за акцентите при разглеждане на тази тема.

***Въпроси**: (Психосоциално развитие)*

- Различава ли се процесът на развитие на детето в различните култури/традиции/общества?
- Има ли разлика в развитието на едно дете в зависимост от това дали принадлежи към по-висшата класа или към по-бедната, или израства на улицата?

- Съществува ли разлика между децата с увреждания и тези без увреждания от гледна точка на развитието им?
- Различават ли се начините на възпитание на момченцата и момиченцата?
- Има ли разлика между това как сте били възпитавани вие и това как се възпитават вашите деца?

***Ключови бележки**: (Психосоциално развитие)*

Развитието представлява вид промяна, която по своята същност е положителна и насочена към определена цел. Целта на развитието е узряването.

Всеки пореден етап от развитието, както в една верига, зависи от предходните. Бърборенето започва преди детето да започне да произнася думи. Развитието в различните области е взаимосвързано и протича едновременно. Развитието във всяка една област се повлиява от това в другите и на свой ред влияе върху тях. Физическото развитие, развитието на сетивата и това на езика са свързани помежду си.

Развитието се извършва в определена последователност и много от уменията и способностите се проявяват в определена степен на зрялост. Затова не трябва да се опитваме да дадем на детето умения, ако то не е узряло за тях. С други думи то трябва да достигне определена физическа и/или психическа зрялост за усвояване на дадено умение.

Подкрепата, която детето получава от окръжаващата го среда, оказва влияние върху неговото развитие.

Всяко човешко същество е уникално; не съществуват две напълно еднакви бебета на една и съща възраст. Възрастта, на която те започват да извършват определени действия и да проявяват определено поведение, може да бъде разглеждана само като насока. Развитието при всички деца протича в една и съща последователност, но с различен темп.

Развитието винаги протича в рамките на едно общество. Всяко общество се характеризира със свои собствени методи за възпитание. Поради това съществува разлика в развитието на детето в различните общества и дори в различните слоеве на едно и също общество.

***Подкрепяща информация**: (Психосоциално развитие)*

Целта на тази тема е участниците да бъдат в състояние да опишат:

- как изглежда положителната и отрицателната среда за развитие на детето;
- поредица от физически и психологически наказания.

Какво означава „развитие"?

Да развиваш означава да си в състояние да управляваш нови ситуации. Развитието винаги се осъществява в рамките на дадено общество. Обществата се различават, поради което и развитието се различава и може да бъде различно дори в рамките на едно и също общество. Например развитието на дете, принадлежащо към по-горните слоеве на обществото е различно от това на дете, израстващо в трудни условия.

Чрез справяне с окръжаващата ни среда и чрез наблюдаване на резултатите от това, ние получаваме нови познания. Тези нови познания използваме впоследствие при други ситуации и това е един безкраен процес. Този процес, според Ж. Пиаже – известен шведски педиатър, се нарича приспособяване. Това приспособяване се осъществява винаги в рамките на някакво социално обкръжение.

Отражението му върху децата от различните семейства е различно. То е различно за момченцата и момиченцата, както и за децата с увреждания. В някои страни това е очевиден факт, докато в други – може да бъде прикрит.

Ние реагираме на децата по различен начин от самото начало. Съществуват малки различия в начина, по който се държим с тях, когато ги срещнем. На момиченцата ние бихме казали „Какво мило малко момиченце!“, а на момченцето – „О, какво силно момче!“. Когато срещнем дете с увреждане, ние вероятно бихме се поколебали да кажем каквото и да било.

Развитието на тялото не е едно и също при момченцата и при момиченцата. Например момченцата обикновено имат по-добре развити мускули. Това е очевидно при момченцата на около 6-годишна възраст, когато техните мускули доста нарастват и това ги прави неспокойни.

Развитието се осъществява като функция на тялото, но винаги е повлияно от окръжаващата среда.

Всяко човешко същество се стреми към развитие и се чувства зле, когато е лишено от условия за нормално развитие. Такъв понякога е случаят при децата с увреждания, на които „не им е позволено“ да се развиват.

Нещата, които ни се случват в ранна детска възраст, остават у нас по-дълбоки следи, отколкото тези, които ни се случват по-късно. Ето защо е особено важно да умеем да разбираме особеностите на развитието в периода на детството и особено тези в ранна детска възраст.

Развитието означава подобряване, прогрес, узряване. Подкрепата на процеса на развитие на детето ще допринесе за неговото съзряване и прогрес.

Да подкрепяме детското развитие означава не само да му помогнем да стане добър ученик, а и да развие и други умения. Това биха могли да бъдат: умения да пее, да танцува, да твори, социални умения, самоувереност, умения за общуване и други.

Дете, израстващо в подкрепяща го среда, ще развие в по-голяма степен своите заложби, отколкото това, което расте в по-неблагоприятна среда.

Трябва, също така, да се знае, че стресът, конфликтните ситуации и кризите са част от процеса на преминаване от един етап на развитие към следващия. Възрастният трябва да окаже помощ на детето да посреща и да се справя с кризите и да върви напред.

Познаването на цялостното положение на едно дете е необходимо, за да можем да разберем как процедира то и как да му отговорим с подходящи изисквания и стимули.

Доброто развитие на детето ще му даде възможност да взаимодейства добре със своето семейство, както и с другите, били те възрастни или деца. Освен това, то ще му даде възможност да разбере социалните правила, разликата между „правилно" и „неправилно", да засвидетелства привързаност към други хора, да разсъждава творчески и да се чувства ценено.

Подходящото и добро развитие на едно дете е абсолютно необходимо.

Вж. също: член 29 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

***Въпроси**: (Психосоциално развитие – бебе)*

- Какъв е капацитетът на новороденото?
- Кои са уменията, с които се раждаме и тези, които допълнително трябва да овладеем?
- Кои умения са наследени?
- Кои според хората са причините (с изключение на тези от медицински и физически характер) за раждане на деца с увреждания?
- Можете ли да предскажете какво ще стане едно дете, когато стане възрастен?

- Бихте ли могли да дадете няколко примера за това, как хората от вашето общество/страна се отнасят с бебетата?
- Имате ли примери за песни/стихотворения, които използвате при общуване с малки деца? Насърчава ли това общуването между малките деца и възрастните, които се грижат за тях?
- Бихте ли могли да споменете деца, които бидейки още бебета, са в рискова ситуация (не имена, а просто категории)?
- Как тези категории биха могли да бъдат подпомогнати и от кого?

***Ключови бележки**: (Психосоциално развитие – бебе)*

- Бебето трябва да бъде защитавано и с него трябва да се общува, за да може то да развие заложените у него умения във възможно най-висока степен.
- Бебето трябва да получава отговор на сигналите, които то изпраща.
- В началото бебето трябва да научава и да използва много неща.
- Бебето не разполага с много начини за изразяване и за проява на емоции.
- Едно бебе би могло да изпадне в депресия поради липса на общуване.
- Независимо от това къде по света живее, още от самото начало бебето има нужда да се гледа на него като на отделна личност.

***Подкрепяща информация**: (Психосоциално развитие – бебе)*

Още с раждането си детето има вече деветмесечен опит вътре в майчината утроба.

В момента на раждането си сетивата на детето са вече развити, така че то може да започне да общува с други човешки същества, да води диалог. Децата се раждат с основните умения за общуване, а не са просто приемници. Взаимоотношението, което бебето има със своята майка или с някой, който се грижи за него, ще бъдат модела за това, как то ще взаимодейства с другите по-късно в живота си.

Новороденото не знае нищо за този свят и трябва да се приспособява към много неща: да диша, да лежи на неподвижната земя, да носи дрехи върху тялото си, да понася температурните промени и др.

Бебето трябва да е в състояние да суче и да пие мляко непосредствено след своето раждане. Плодът формира някои свои навици още в майчината утроба, усещайки жизнения ритъм на майката. Непосредствено след раждането си плодът може да разпознава гласа на своята майка, както и туптенето на нейното сърце. Тези добре познати неща карат бебето да се чувства удобно.

От самото начало бебето е изпълнено с желание за контакт с други човешки същества. Съвременната видеотехника в днешно време доказва това, което всяка майка вече знае. Детето от самото начало вижда и разпознава нейното лице, глас и специфично ухание.

Видно е, че от самото начало новороденото задържа повече погледа си върху човешките лица, отколкото върху останалите предмети и се заслушва в човешките гласове по-често, отколкото в другите звуци. То прави активни движения към предметите, въпреки че рядко успява да ги достигне.

За да порастне детето се нуждае не само от подходяща храна, то има нужда да бъде нахранено в атмосфера на любов и привързаност. Кърменето предлага една много добра възможност за това. Ако новороденото не се храни в атмосфера на любов и привързаност, то не е в състояние да се възползва от храната, независимо от това, че тя е подходяща за него. Това често може да се наблюдава при сираците, където системата не позволява на екипите да установят лични взаимоотношения с децата.

Бебето се нуждае от някого, с когото да общува. В началото кръгът от хора, с които то общува, не трябва да е много широк. Някои деца въобще не започват общуване и биха могли да избягват дори зрителния контакт при наличие на твърде много хора.

Новородените имат нужда да бъдат разнасяни на ръце, да им бъде говорено и да се хранят, гушнати от човек, добре познат на тях. Те се нуждаят от повече подбуди и поощрения, отколкото биха получили, ако лежат в леглото си през цялото време.

При децата-сираци, които през цялото време са в обкръжение предимно на свои връстници, съществува тенденция да останат по-малко мотивирани. Някои от тях не се развиват нормално. Някои стават психотични, а други се държат сякаш са със забавено умствено развитие. От самото начало децата трябва да бъдат предпазени от липса на поощрения, ако искаме те да не бъдат увредени. Сигнал за липса на поощрения е, ако детето лежи, седи или стои, люлеейки се.

Последните изследвания върху развитието на човешкия мозък показват, че капацитетът на детския мозък, като например брой мозъчни клетки е почти пълен до възрастта, когато детето тръгва на училище. Ето защо, стимулирането чрез поощрение през първите години на детството е от особено значение.

Основата на положителното взаимодействие може да се открие във всички култури, независимо от културните различия в отношението към децата. Децата оцеляват по-добре, когато получават отговор на изпратените от тях сигнали.

***Въпроси**: (Психосоциално развитие – току-що проходило дете)*

- Какви видове дейности са необходими за развитието на малките деца?
- Кога детето започва да разбира, че то е момченце или момиченце?
- Нуждаят ли се децата от изследване на физическия свят, който ги заобикаля?
- Какъв вид среда е необходима на малкото дете, когато то е отделено от семейството?
- На каква възраст малките деца започват да изпитват потребност да играят с други деца?

***Ключови бележки**: (Психосоциално развитие – току-що проходило дете)*

- Малките деца са зависими от техните родители/семейство.
- Малките деца изпитват потребност да изследват физическия свят, който ги заобикаля.
- Малките деца имат нужда да им бъде говорено.
- Малките деца се нуждаят от възможността да използват тялото си, като ходят, тичат, скачат и други.
- Малките деца развиват своето възприятие за полова идентичност.
- Стъпка по стъпка, малките деца се научават да играят с другите деца.

***Подкрепяща информация**: (Психосоциално развитие – току-що проходило дете)*

Току-що проходилото дете е зависимо от грижите, които получава в рамките на семейството. То страда много, когато е разделено от своите най-близки и обичани роднини. Когато детето е лишено от собствено семейство, то се нуждае от нещо, което да го замести. Заместващото семейство, обаче, не е достатъчно. Детето се нуждае от възрастни, които да го обграждат с внимание и родителска любов и да го окуражават в неговите игри и изследователска дейност. За да развие двигателни умения, детето има нужда да се движи и да координира тялото си. Това означава, че трябва да му се разрешава да се движи колкото е възможно повече. Повечето деца започват да седят на 6-месечна, да пълзят на около 8-месечна и да ходят на около 1-годишна възраст.

Те имат роднини и разпознават членовете на своето семейство и приятелите.

Децата в тази възраст могат да посочват различни части от тялото си и знаят за какво се отнасят думите „ръце“, „крака“, „нос“, „уста“, „очи“ още преди да могат да ги изговарят.

Децата се научават да говорят през първите 3-4 години от живота си. Те започват с бърборене, когато са на около 4-5 месеца. Научават се да произнасят отделни думи на около 18 месеца и да използват завършени изречения до към училищна възраст. Децата в този период са любознателни и обичат новите ситуации, когато са в компанията на добре познат човек. Те искат да разберат какво представляват нещата около тях. Това ги кара да задават много въпроси и се нуждаят от човек, който да им отговори.

Някъде около средата на този възрастов период децата започват да разбират, че те са „момченца“ или „момиченца“, при все че двата пола все още се държат по един и същи начин.

Помнете, че малките деца имитират човека, който е най-близо до тях. Примерът, който възрастните им дават, е от по-голямо значение за малките деца, отколкото думите.

Малките деца са егоцентрични и постепенно се научават да си поделят нещата с другите и да проявяват съпричастие – едно дете ще се отнася с другите така, както са се отнасяли с него.

Стъпка по стъпка, малките деца изграждат своя собствена съвест. В началото този, който се грижи за детето, трябва да бъде негова съвест, като се стреми постепенно да насади тази роля в съзнанието на самото дете. Дете, което израства в страх и терор, може на свой ред да стане причина за страх у другите деца.

В края на този възрастов период детето се научава да казва за себе си „аз" и „мен". Това означава, че то е една отделна личност и е наясно с това.

В началото децата си играят поотделно, но стъпка по стъпка те се научават да играят заедно.

***Въпроси**: (Психосоциално развитие – деца в предучилищна възраст)*

- Формулирайте цел на работа със семейството в условията на постмодернистичното общество.
- Какво е значението на учителите в процеса на субект – субектно взаимодействие?
- Избройте основни форми на педагогическо взаимодействие с родителите в условията на детската градина.
- Избройте форми по субект – субектния подход за работа с родители.
- Избройте интерактивни форми и методи на взаимодействие с родителя.
- Какви умения са необходими на едно дете, за да започне училище?
- Какви са функциите на училищно – родителското настоятелство в условията на детските градини?

***Ключови бележки**: (Психосоциално развитие – деца в предучилищна възраст)*

- Децата в предучилищна възраст се нуждаят от своите връстници.
- В тази възраст децата са любознателни.
- Децата в предучилищна възраст са по-зависими от своите родители и учители.
- Децата в ученическа възраст са по-отговорни от по-малките деца.

***Подкрепяща информация**: (Психосоциално развитие – деца в предучилищна възраст)*

Деца в предучилищна възраст

В тази възраст децата са все още зависими от своето семейство. До предучилищната си възраст те са в състояние да ви кажат името си и на колко са години.

Децата в предучилищна възраст имат почти пълен контрол върху своето тяло (с изключение на децата с физически увреждания). Те например могат да скачат, да стоят на един крак и да рисуват кръгове. На този етап за тях е важно да развият и някои други умения. Събирането с деца на неговата възраст насърчава детето към съвместни игри и води до неговото развитие в социалната и емоционалната област, както и развива неговата способност да взаимодейства и да си сътрудничи с другите. Играта с връстници подобрява речника на децата и им предоставя възможност за проява на въображение и творчество. В тази възраст децата търпят напредък в езиково отношение и задават повече въпроси. Те искат да разберат какво представлява живота и света, в който живеят. Би било добре за детското развитие ако възрастните, които се грижат за детето, задоволяват неговото любопитство и го насърчават в търсенето на отговори.

Деца в ученическа възраст

На този етап децата стават по-независими. За децата с увреждания този процес е по-труден. На шест-седем годишна възраст хората извън тясното семейно обкръжение започват да представляват интерес за децата и те се опитват да си намерят приятели. Те вече помагат на семейството си на полето и вкъщи. По-добре са запознати със социалните конфликти и социалните правила, разграничавайки „правилното“ от „неправилното“.

Децата вече могат да поемат по-големи отговорности вкъщи и в училище и биват включвани при обсъждане на засягащи ги проблеми.

На този етап те могат да тичат; да рисуват човек или къща например, стига да имат лист и молив или да са на пясъка; могат и да изрязват с ножица. Развитието на децата зависи от отношенията им с хората от най-близкото обкръжение.

Учителят играе ключова роля в живота на ученика. Училищна среда, която се характеризира с привързаност и сигурност, възлага отговорности, дава нов опит и се отнася с признание и похвала към детето; има важен и дълготраен ефект върху неговото развитие.

В ученическа възраст децата трябва да владеят основите на езика. Трябва да имаме предвид, че съществуват деца, които нямат основата на езика, използван в училище. Това могат да бъдат деца с трудности в говора и заучаването или такива, числящи се към етнически групи, за които майчиният език е друг.

Етапи на човешкото развитие (Психосоциално развитие – резюме)

ИГРА

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да разсъждават върху всички възможни причини, които стимулират децата към игра.

- ***Въпроси**: (Игра)*
  - Какво е това „игра“?
  - Кой има нужда да играе?
  - Как вие бихте могли да предизвикате /насърчите играта?
  - Бихте ли могли да дадете примери за това, кога възрастните играят?
  - Какви видове и типове игри познавате?
  - Кои според Вас се поднасят от учителя „изкуствено“ в режима?
  - Кои игри можем да отнесем към т.нар. „развиващи игри“?
  - Кой тип и вид игра в най-голяма степен развива рефлексивните процеси у детето/ученика?
  - Как чрез играта бихте неутрализирали етническите предразсъдъци между децата/учениците, родителите и учителите?

***Ключови бележки** (игра):*

- За всеки е важно да играе.
- Играта помага на детето/ученика да се развива.
- Играта допринася за развитие у децата на способности за научаване.
- Игрите – подражания помагат на децата да вникват и да изучават ежедневния си живот.
- Игровите технологии съпътстват цялостното развитие на човека.

***Подкрепяща информация** (игра):*

„Игра“ е понятие, което не може да бъде подходящо дефинирано, тъй като това е процес. Процеси като играта непрекъснато са живи, развиват се и се променят. Те никога не стават напълно завършени.

Да играе е важно за всеки. Мислейки за това, ние осъзнаваме, че възрастните също играят, но го назоваваме по друг начин. Погледнете например всички спортни занимания, които се провеждат. Не са ли те игри?

За детето играта е вид работа – начин да открива света. Играта е задължителна част от живота на децата, тъй като тя им помага да разбират света и да се справят в живота. Чрез играта детето открива кои са силните и кои са слабите му страни, какви са неговите способности и интереси. Играта дава възможност детето да се развива социално, емоционално, физически и интелектуално.

Играта дава на детето възможността да се развива. Да се развива едно дете означава то да подобрява способностите си, да бележи напредък, да става по-зряло и да реализира своя талант.

Играта допринася за подобряване възможностите на детето в училище. Придобиването на знания и разбиране е много повече от обикновеното подражание, то означава истински да разбираш и да разсъждаваш. Всички деца имат желание да бъдат разбирани и да разбират света, в който живеят. Те не искат да правят просто това, което другите им казват. Децата разбират кога те сами решават проблеми, както го правят по време на игра.

Независимо дали детето е нормално развито или е с увреждания, то има възможност свободно да играе, да твори, да експериментира.

Когато децата играят, те научават:

- възможностите и ограниченията на своето тяло;
- физическата същност на света и характеристиката на предметите;
- да решават практически проблеми;
- как да се отнасят с другите;
- да изпълняват социални роли;
- да се изправят пред трудни ситуации.

Игрите подражания и социалните роли, които изпълняват по време на игра, помагат на децата да разберат и изследват своя ежедневен живот. В своето въображение те се опитват да се справят със сложни социални ситуации самостоятелно или заедно с други деца. Те например, обичат да играят ролята на мама, татко, брат, сестра или учител. Когато станат по-големи, те играят игри, пресъздаващи техни собствени ситуации и трудности.

Вж. също: член 31 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

8. Обучение

Целта на тази тема е:

- да подпомогне участниците да развият знанията си върху начина, по който децата се учат;
- да се осъзнае от участника „Що е това педагогическа технология?“ на определена форма на педагогическо взаимодействие;
- да се извърши анализ на водещи психологически подходи в процеса на обучение.

Необходимо е всеки участник да запознае другите с философията на учебната програма или програмна система, по която обучава детето, да изведе за себе си позитивни и негативни самооценки за своята работа спрямо Конвенцията на ООН за правата на детето у нас.

***Въпроси**: (Методи на обучение)*

- Как учат децата?
- По един и същи начин ли учат децата?
- Сами ли учат или с някой друг?
- Трябва ли да използваме многобройни методи, за да подпомогнем децата в процеса на учене?
- От съществено значение ли е употребата на помощни средства? Ако да, от какви помощни средства имаме нужда?
- Какви форми на педагогическо взаимодействие познавате?
- Назовете някои интерактивни методи на обучение!

***Ключови бележки**: (Методи за обучение)*

Чувството на безопасност и сигурност е предпоставка за процеса на изучаване. За същинския процес на изучаване децата се нуждаят от такава среда в класната стая/занималнята/центъра, където да се чувстват безопасно и удобно и да бъдат обичани от учители и приятели.

Всички деца се нуждаят от постигнат успех, за да развият чувство на самоувереност и положителна представа за себе си. Положителните отзиви от учителите и от други хора от средата на детето му помагат да разбере своите силни страни и да развие положително отношение към себе си.

Децата учат по различен начин. Стиловете на учене са уникални, поради което специфичен дидактичен метод не е еднакво приемлив и полезен за всяко дете.

Децата си взаимодействат с другите, изучавайки физическия свят около себе си и задоволявайки любопитството си. Това означава, че децата учат активно и, с цел да предизвикат детската активност, учителите трябва да използват разнообразие от методи, основани на активното участие на детето.

Методите за съвместно изучаване развиват теоретичното мислене, способността за рефлексия, пренос на информация в нови ситуации. Методите за съвместно изучаване се характеризират със стимулиране на мотивацията за постижение и асертивността.

Процесът на обучение може да бъде рефлексивен и в същото време съпроводен с веселие, ако учителят изпълнява ролята на фасилитатор и на участник в процеса, вместо просто да поднася информация.

***Подкрепяща информация**: (Дидактични методи)*

Децата не само че не си приличат, но се различават в много аспекти. Например:

- лични интереси;
- стил на учене;
- творчески способности;
- социални способности;
- способност за общуване.

Тези различия се дължат на факта,че всеки от нас има поне седем различни сфери на интелигентност. Те са характерни за всички човешки същества и се променят в някаква степен при всеки човек. Този факт създава забележително различие не само сред децата, но и сред възрастните.

Нашият мозък притежава поне два много различни начина за обработка на информацията. Те са свързани с двете мозъчни полукълба – лявото и дясното. Дясното, наречено „творческо“ е свързано с ритъм, музика, картини, въображение, графични изображения и др. Лявото играе основна роля при упражняване на езика, логиката, математиката и последователността и е наречено „академично“. Едно или друго от тези полукълба има склонност към доминиране при всеки от нас.

Хората възприемат информацията по един от двата начина – абстрактно или конкретно. Те я преработват по един от двата начина – напосоки или последователно. Имайки предвид тези факти, учителят трябва да използва разнообразни методи за обучение.

Всички деца се учат от собствения си опит.

Учителите трябва да променят своите приоритети от обучение чрез просто излагане на съдържанието към обучение чрез участие и развиване на умения. За да постигнат това, те трябва да използват разнообразие от методи за изследване, решаване на проблеми, обучение чрез излагане на съдържание, преговор, творческо прилагане и др. Могат да бъдат използвани различни видове дейности в следната педагогическа организация:

1. Групова работа.

2. Работа по двойки:
   - игри (типове и видове игри);
   - мини-драма.

3. Работа на открито:
   - наблюдение;
   - разговор.

4. Развлечение:
   - разказване/съчиняване на история;
   - визуализация;
   - движение на тялото;
   - рисуване.

5. Слушане на музика, движения с музика и пеене.

За различните уроци учителите трябва да планират:

- подбор на дейностите;
- подбор на основни и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие;
- подбор на педагогическа технология на формите на взаимодействие;
- подбор на учебни помагала;
- подбор на демонстративен и оперативен материал;
- приблизително времево ограничение за всяка дейност.

Учителите могат да съберат материали и да изготвят учебните помагала. Децата също биха могли да съберат различни видове материали за учебните помагала и биха могли да подпомогнат своите учители в изготвянето им. Учителите трябва да се отнасят сериозно по отношение на съхраняването и използването на тези помагала.

Учителите трябва да стимулират активността на детето. Похвала, признание, усмивка и внимание са моралните стимули, които често трябва да бъдат използвани. Стимулирането към активност помага като:

- усилва силните страни на децата;
- насърчава ги да учат;
- развива детската самоувереност;
- дава самочувствие от постигнат успех;
- развива положително отношение на децата към самите себе си;
- учи децата как да изказват похвала на другите.

Вж. също: член 28 и 29 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

9. Общуване

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- разберат, че общуването с децата е необходимост;
- разберат, че степента на успех зависи от начина на общуване с децата;
- научат, че освен речта съществуват още много други начини за общуване с децата.

Това е тема, чрез която вие можете да дадете възможност на участниците да развият нови умения в разиграването на роли, в песните, в игрите и др. Използвайте всички възможни практически упражнения, за да демонстрирате различни методи за общуване.

***Въпроси**: (Общуване)*

- Какво трябва да създадем, за да се получи добро същинско общуване?
- По какъв друг начин, освен чрез речта, децата обменят своите идеи, опит и мнения?
- Какво е значението на невербалното общуване на езика на тялото?

***Ключови бележки**: (Общуване)*

За да бъдете в състояние да общувате добронамерено, трябва да започнете със създаване на доверие.

Невербалният език е много ефективен при общуване. Трябва да се помни, че езикът на тялото, като израз на лицето, зрителният контакт, движението на крайниците, киманото, позата и др., може да бъде много полезен, ако се използва правилно.

Когато общувате с едно дете, трябва да се уверите, че то е спокойно.

Отворените въпроси са по-ефективни и полезни за установяване отношението на детето, неговия опит и мнение, отколкото затворените и насочващите. На децата по-често трябва да се задават отворени въпроси и, за предпочитане – съставни.

Необходимо е децата да се насърчават към себеизразяване. Коментарите и забележките трябва да се правят по такъв начин, че да окуражават децата.

Децата могат да се изразяват чрез действия, като: пеене, танцуване, рисуване, писане на кратки разкази, игра на роли, драма, игра на спомени, игра с кукли и други. Тези действия могат да бъдат използвани, така че децата, изразявайки се, да се чувстват освободени и щастливи.

***Подкрепяща информация**: (Общуване)*

Общуването е от особено значение за деца, които имат проблем. Първо, вие трябва да разберете какъв е този проблем и да направите необходимото за създаване на доверие между вас и детето. Това би могло да се окаже трудно, поради което трябва да бъдете много търпеливи. Не се опитвайте да се налагате на детето.

Започнете просто като само постоите с детето. Направете нещо, което детето харесва. След време детето може да направи първа стъпка към установяване на контакт. Когато почувствате, че сте установили добра връзка помежду си, можете да зададете на детето някакъв обикновен и неутрален въпрос, като например: „Откъде идваш?“ или „Имаш ли братя и сестри?“ – просто обикновен въпрос, на който детето може да отговори.

Давайте си сметка за невербалния език. Той може да подпомогне, както и да затрудни общуването. Важно е, също така да се съобразявате с това, което във вашата култура не би било желателно, например да търсите зрителен контакт.

Невербалното общуване се състои от всички онези послания, изпратени без думи. Елементи на невербалното общуване са:

- **Израз на лицето**

Когато общувате с деца, избягвайте да гледате с отегчение, с безпокойство, с невнимание или с раздразнение. Ако го направите, детето може много скоро да престане на говори. Изразът ви трябва да бъде такъв, че да насърчи детето да говори. Ние не винаги забелязваме собственото си изражение, но винаги забелязваме това на другите. Можете, посредством колегите си, да направите проверка на вашия невербален израз. Ако се усмихвате, за да окуражите детето да говори, внимавайте каква тема обсъждате в момента. Ако детето ви разказва тъжна история, и види, че се усмихвате, то може да се почувства засегнато или да си помисли, че не се интересувате от това, което ви разказва, а си мислите за нещо весело.

- **Тон на гласа**

Говорете с детето бавно и с мек глас. Някои хора имат навика да говорят със силен и груб тон, което може да накара детето да си помисли, че човекът му е сърдит или бърза и няма време за разговор.

- **Зрителен контакт**

Ако, докато говорите с детето, не го поглеждате, вие не сте в състояние да наблюдавате неговия език на тялото и бихте пропуснали да забележите дали то е разстроено, тъжно или щастливо.

Когато разговаряте с боязливо дете, е важно да му дадете време да се почувства уверено; да не се доближавате прекалено до него или да започнете веднага да го гледате право в очите.

Хубаво е да клекнете долу или да седнете, когато разговаряте с малки деца. По този начин вие сте на едно и също ниво с тях и не създавате впечатление на властен. Същото впечатление се създава, ако застанете зад маса или бюро.

• **Шеги и смях**

Това са изразни средства, които карат почти всеки човек да се отпусне. Не използвайте шеги, които могат да навредят на детето, с което говорите.

Когато почувствате, че детето ви вярва и че моментът е подходящ, започнете разговор, като зададете обикновен въпрос, както бе отбелязано по-горе.

Въпросите могат да бъдат разделени на три категории:

Затворени въпроси: Това са въпросите, които изискват само отговор „да“ или „не“, или също толкова кратък отговор, както изисква въпросът „Колко братя и сестри имаш?“. Този тип въпроси не окуражават детето да говори свободно или да ви каже нещо повече, отколкото изисква отговорът.

Насочващи въпроси: Това са въпроси, които предлагат отговора, като например: „Всичко наред ли е?“, „Съгласен ли си?“, „Ти наистина искаш да живееш тук, нали?“. Когато задавате въпрос като тези, на детето е много трудно да отговори с „не“. Това предполага, че не бихте искали да чуете за някакво негативно настроение или безпокойство.

Отворени въпроси: Това са въпросите, които окуражават децата да споделят собствените си идеи. Те изпращат на децата послание, че вие се интересувате от това, което те имат да ви кажат. Ето някои примери за отворени въпроси: „Разкажи ми за своето семейство.“, „Какво се случи после?“, „Би ли искал/а да ми разкажеш за това?“, „Разкажи ми за своето село.“, „Би ли искал/а да живееш тук?“, „Какви трудности виждаш в това да живееш тук?“, „Какво направи след това?“.

Обикновено най-добре е да редувате отворени и затворени въпроси: затворените – за получаване на определена необходима информация и отворените – да подтикнат детето към свободно изразяване.

За да не объркате детето, помнете, че трябва да задавате само по един въпрос.

Не забравяйте да използвате прости думи и да проверявате дали правилно сте разбрали детето. Бихте могли например да кажете „Да видим дали съм разбрал/а правилно“. След това бихте могли да повторите това, което сте разбрали.

Може да съзнавате, че понякога децата ви лъжат. Не ги осъждайте. Вместо това, опитайте се да разберете защо го правят. Една от причините би могла да бъде, че детето е на такъв етап на развитие, когато не може да направи разликата между истина и лъжа. Децата в предучилищна възраст понякога не могат да назоват разликата между реалното и света на въображението.

Едно по-голямо дете пък може да изпитва страх от наказание, ако ви каже истината. Когато едно дете е постъпило неправилно и го осъзнае, то може да си съчини история, вместо да каже истината, за да избегне евентуално наказание. То може да си мисли, че искате да чуете точно определен отговор и би ви излъгало, с цел да ви удовлетвори.

Някои деца са бивали толкова тежко наранявани, че са склонни да избягват разговори за неща, които представляват затруднение за тях.

Не казвайте на детето, че смятате, че то не казва истината. Опитайте се да покажете, че го възприемате дори тогава.

Помнете, че няма човек, който да харесва всички и, ако почувствате, че ви е трудно да харесате определено дете, помолете друг човек от екипа да поеме грижата за него. Във всеки един човек е заложено по нещо добро и някой друг би могъл да го съзре у това дете. Моля ви, не го изживявайте като свой провал. Естествено е понякога хората да не си пасват.

За да бъдете добър слушател, помнете следното:

- Създайте добра атмосфера.
- Обръщайте внимание на говорещия.
- Не го прекъсвайте.
- Покажете съчувствие и уважение.
- Не критикувайте и не осъждайте.
- Не говорете за себе си.
- Задавайте изясняващи въпроси.
- Използвайте обикновен език.
- Не настоявайте за отговор, ако детето не желае да разговаря.
- Не омаловажавайте чувствата на детето с утешителни изрази, като: „Не бъди тъжен." или „Забрави това. Всичко свърши.". Вместо това, бихте могли да кажете: „Разбирам, че си тъжен/тъжна." Никога не трябва да пренебрегвате чувствата на детето, дори да не разбирате защо то се чувства така. Не сте в състояние да промените чувствата на детето, но бихте могли да му помогнете да промени себе си.

Никога не казвайте на детето нещо, което не е истина и не му давайте обещания, които не можете да изпълните!!!

Някои деца нямат желание да разговарят или да учат, защото им е трудно да се концентрират. Този проблем би могъл да ги спре да разговарят. С такива деца е по-добре да се предприеме някаква дейност, чрез която те биха могли да изразят чувствата си без думи.

Различните форми на изразяване чрез някаква дейност дават възможност на детето да изрази чувствата си по един сигурен начин и в същото време да изпита радост от извършването на тази дейност.

Музика и танц

Музиката и танцът са мощни средства за подпомагане на тези, които са емоционално разстроени, особено когато те са познати на детето и са свързани с щастливи спомени. Движенията и ритъмът помагат за смъкване на напрежението и създават усещане за благополучие. Груповото изпълнение на някаква дейност кара децата да се чувстват сигурни и способни да се изразяват без да се налага да използват думи.

Рисуване

Рисуването е един добър начин, по който децата могат да изразяват чувствата си и да обменят опит, особено по отношение на неща, които трудно биха могли да опишат с думи. Започнете, като предложите на децата да нарисуват каквото биха желали. По-късно бихте могли да им предложите тема като „моето бъдеще", „сън" или „моето семейство", която ще стимулира въображението им, без да им налага начина, по който да го направят. Ако помолите децата да нарисуват своите семейства, без да дадете повече инструкции, вие ще получите една идея за това как тези деца си представят семействата си и кой, според децата, се числи към тях. Вие също така бихте могли да откриете кой е най-важният човек в семейството според съответното дете. Обикновено важните хора са нарисувани много по-големи. Понякога обаче човек, който чисто физически не е близо до детето (напр. баща, който не живее с детето, поради развод или поради това, че е войник), е рисуван с големи размери. Би трябвало да се провери дали човекът, нарисуван с най-големи размери, е този, който владее мислите на детето. Помнете, че това не е тест, а може да ви даде идея за това, което е завладяло детския ум.

Писане на текстове и римушки

Писането на стихове е полезно средство за изразяване. Оставете децата свободно да изразяват това, което пожелаят и да използват фантазията си. Помнете, че не трябва да критикувате или да давате модели, тъй като това би препятствало тяхното свободно изразяване.

Бихте могли също да помолите децата да напишат кратко разказче за неща, към които те са чувствителни.

Театрализирана игра

Участието в пиеса също би могло да бъде полезно, тъй като децата създават своя собствена история. Ако смятате, че темата е твърде емоционална, може да използвате маски. Това е начин да дистанцирате децата от емоциите на характерите и да направите темата по-малко лична за играещите.

Децата например могат да направят пиеса, основана на собствения им опит и да изпробват различни завършеци – щастлив и тъжен. След края на представлението може да обсъдите с децата как са се чувствали по време на пиесата и в нейния край.

Свободна ролева игра

Децата могат да изразяват себе си и посредством игра с кукли вместо играейки в пиеса. Това е много характерно за малките деца.

Този вид дейност може да бъде вмъкната в рамките на обичайните дейности и всички деца ще спечелят от това.

Вж. също: член 12 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

10. Подкрепяща среда

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- идентифицират положителната и негативната среда за развитие на детето;
- разберат последиците от физическото и психологическото наказание и насилие.

***Въпроси**: (Подкрепяща среда)*

- Какво е това „подкрепяща среда“?
- Какво е „негативна среда“?
- Какъв е ефектът от наказанията върху децата?

***Ключови бележки**: (Подкрепяща среда)*

Добрата среда е необходимо предварително условие за доброто развитие.

Наказанията биват два вида: физически и психически.

Ефектът от наказанията е изключително негативен. Децата, които са наказвани, показват липса на увереност, недоверие към околните и обикновено са уплашени и боязливи. Те страдат от чувство за вина.

Добрите и силните страни на детето трябва да се открият и да се стимулират с похвала.

***Подкрепяща информация**: (Подкрепяща среда)*

Наказанията могат да се разделят на два основни вида: физически и психологически.

Физическо наказание

Физическите наказания включват: удряне, лишаване от храна или течности. Те могат да причинят телесни повреди на детето. Дори когато не са толкова сурови, физическите наказания накърняват индивидуалността и самоувереността на детето. Щетите от тях не се преодоляват лесно и може да отнеме години детето да възвърне самоувереността си, ако въобще успее.

Децата реагират на удрянето или с уплаха, или с грубост. Когато те реагират с грубост, това обикновено означава, че под грубата външност те се чувстват малки и несигурни.

Вместо да осъждате тези деца, запитайте се: „Какво изпитва това дете?“.

Психологическо наказание

Критика: Ако критикувате едно дете или който и да е човек, то/той ще се почувства порицан/о. Ако трябва да отправите критика към някое дете, уверете се, че вие не одобрявате това точно определено нещо, а не детето като цяло. Бихте могли да кажете: „Аз те харесвам, но не харесвам, когато правиш така.“. За детето това означава, че вие не харесвате определено негово поведение, а не цялостната личност. Много по-добре е да хвалите децата и да не обръщате внимание на нещата, които те вършат неправилно или недобре, с изключение на случаите, когато тези неща са много сурови или причиняват вреда на другите. Скоро ще забележите, че децата ще продължат да правят тези неща, които вие сте им казали, че харесвате – всеки човек иска да бъде харесван.

Враждебност: Дете, което усеща, че сте враждебно настроен към него, ще започне да се защитава, като ви игнорира или ще поведе борба с вас, най-вероятно чрез слово.

Унижение: Дете, което е унижавано, загубва самоувереността си и става боязливо.

Срамежливост: Дете, което е принудено да се срамува от себе си през цялото време, придобива постоянно чувство за вина. Опитайте се да откриете областите и уменията, в които детето е добро и го похвалете за това – така ще си създадете приятел. Психологическо наказание би могло също така да бъде, ако вие заплашвате детето да го оставите само. В този случай от страх детето ще се държи „подходящо" само привидно, без да разбира защо трябва да се държи по този начин. По-добре е да обясните на детето защо не е подходящо да се държи по един или друг начин.

Децата, наказвани психологически:

- нямат доверие в никого;
- нямат хора, към които да се отнесат; особено когато са тъжни или щастливи;
- нямат хора, които биха могли да оценят тяхната работа;
- нямат никого, който да ги обича, заради това, което те представляват.

Вж. също: член 5 и 12 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

11. Деца в неравностойно социално положение

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- идентифицират ситуации, представляващи трудност за децата;
- разпознават реакции, които са характерни за децата в такива ситуации.

***Въпроси**: (Деца в трудни условия)*

- Кои са децата, израстващи в трудни условия?
- Кои са децата със специфични образователни нужди и лишени от родителска грижа?
- Какви са последствията от този факт?
- Помислете върху това дали тези деца имат нужда от някаква специална грижа:

  а) От ваша гледна точка.

  б) Знаете ли какви отговори биха могли да дадат самите деца?
- Можете ли да опишете в какво тези деца:

  а) са добри?

  б) не са добри?
- Как децата реагират на трудните условия?

***Ключови бележки**: (Деца в трудни условия)*

Деца в трудни условия са децата, живеещи под извънредно силно напрежение. Физическо насилие, война, проституция, експлоатация, деца-бежанци, мигранти или емигранти, деца в условията на сегрегация по етнически или културен признак, със семейни проблеми, увреждания, наемане за рискова или хазартна работа, недохранване – това са състояния, можещи да създадат такава стресова обстановка.

Децата, живеещи в трудни условия, са със затруднено развитие и биха могли да страдат от различни проблеми.

Тези проблеми оказват влияние върху техния живот, когато станат възрастни.

Някои от децата са принудени да поемат тежки отговорности.

Обикновено те проявяват физически и психологически симптоми.

Деца в трудни условия съществуват в различни семейства, култури и традиции. Те са проблем не само на развиващите се страни.

Подкрепяща информация

Децата, израстващи в трудни условия, са на ръба да станат „деца в риск". Деца в риск са децата, изложени на ненормални за живот условия. Те са изложени на опасността да нямат нормално развитие, което би могло да повлияе на техния живот като възрастни. Тези деца страдат психологически и дори физически от начина, по който се отнасят с тях.

Всяко дете може да се окаже дете в риск или дете в трудни условия. За това не е необходимо то да има някакъв специален произход или минало. Развитите и просперираща икономически държави също имат деца в трудни условия и деца в риск.

Всички тези деца се нуждаят от специално внимание, независимо от това в коя част на света живеят.

Вярно е също, че някои деца, живеещи в много трудни условия, изглеждат щастливи и се справят добре. Може би така изглежда само на повърхността или пък те са доволни да бъдат заобиколени от мрежа за социална грижи.

Деца в трудни условия са децата, изпитали:

- последствията от природни бедствия като суша, наводнения, глад, болести;
- икономическа криза: бедност, безработица, грабеж, насилие, преселване в града, проституция, отчуждение;
- семейни проблеми: кавги, насилие, убийство, алкохолизъм, душевно заболяване на родителите, разделяне на семейството, кръвосмешение;
- наличието на едно или повече увреждания;
- войната и нейните последици.

Някои деца могат да бъдат поставени в повече от една от гореизброените групи, а други – в почти всички. Наричаме ги деца в трудни условия, защото:

- Не са задоволени материалните им нужди. Те изпитват липса на храна и други неща от първа необходимост, което води до липса на достатъчно енергия у детето то да играе и да учи.
- Те са лишени от закрила и сигурност. Такива деца не получават необходимите грижи и внимание.
- Честите телесни наказания и лечението на болести дават отражение върху поведението на тези деца.
- Те са отхвърлени от обществото.
- Те страдат от прекъсването на нормалния живот. Нарушено е семейното възпитание и е прекъснато изучаването на социалните и моралните правила. Губи се убедеността за това, кое е „правилно“ и кое не. Нараства съмнението в справедливостта на обществото.
- Те не са достатъчно стимулирани. Децата нямат възможност да играят или са загубили способността да играят. Те не са в състояние да се съсредоточат в условията на детската градина и училище, при положение че основните им потребности не са задоволени.
- Те имат отговорности, несъответстващи на възрастта им. Трудните условия често принуждават децата да поемат тежки отговорности. Те загубват своето детство и поемат отговорности, за които не са подготвени.
- Те страдат от липса на похвала и признание. За децата е трудно да се почувстват ценени, когато живеят с всички гореспоменати трудности. Те се чувстват изоставени от обществото, когато не получават грижа и подкрепа.

Реакцията на различните деца, живеещи при такива условия, е различна и зависи както от личностните качества на децата, така и от опита, който детето е натрупало в периода преди да бъде изложена на тези трудни условия. Най-разпространените реакции в такива случаи са:

- Чувство на страх.
- Чувство на тъга.
- Усещане за болест и чувство за болка.
- Нарушен сън.
- Липса на концентрация и интерес.
- Лесна раздразнимост.
- Безпокойство.
- Недоверие към другите хора.
- Липса на самоувереност.

Всички деца се нуждаят от закрила, храна, здраве, грижа и дом. Те също така имат нужда от хора, на които да вярват, които да разбират чувствата им и да им помагат в справянето с техните проблеми.

Вж. също: член 32 – 41 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

12. Деца в условията на въоръжен конфликт и принудително изселване

Целта на тази тема е да подпомогне участниците да:

- разберат как реагират децата на стресови ситуации;
- очертаят начините, по които би могло да се помогне на деца в такава ситуация.

Предишните обсъждания са основата за провеждане на дискусиите по тази тема. Ето защо е особено важно да се резюмира всичко, споменато по-рано.

***Въпроси**: (Деца в условията на въоръжен конфликт и принудително изселване)*

- Кои са защитните механизми, характерни за вашата култура, които помагат на децата и възрастните да се справят в стресова ситуация?
- Кои са отрицателните фактори, въздействащи на възстановяването на обществото?
- Ако и двамата родители на едно дете са мъртви, кой обикновено се грижи за отглеждането на детето?

***Ключови бележки**: (Деца в условията на въоръжен конфликт и принудително изселване)*

Подкрепата на възрастните и играта/времето за отмора са важни в детския живот. Основни потребности, като храна, подслон, както и укрепването на социалните структури, са признати като защитни механизми, които могат да подпомогнат хората в справянето им със стресови ситуации.

***Подкрепяща информация**: (Деца в условията на въоръжен конфликт и принудително изселване)*

Децата в условията на война могат да претърпят многобройни загуби. Това биха могли да бъдат загуба на родители, връстници, роднини, приятели; загуба на училище или дом, поради провеждане на военни действия или изселване.

Нарастващ брой деца от четири до и над десетгодишна възраст директно се въвличат в участие във военни действия, при положение че на тази възраст те не са подготвени нито физически, нито емоционално да се справят с ужасите на войната.

Децата са принудени да стават свидетели на брутални убийства, понякога – дори на собствените им родители. Те могат да бъдат принуждавани да участват в извършването на такива убийства. Децата изпитват огромна тревога от продължителни бомбардировки и това пречи на извършването на нормалната дейност на децата, като играта и ходенето на училище. Такъв изключителен стрес често води до психологически и поведенчески смущения, пречещи на развитието.

Децата са първите, които страдат от продължителния ефект от социалния хаос и разрушената инфраструктура, причинени от войната. Те са в риск не само да бъдат наранени или убити, но също така са потърпевши от такива последици от войната, каквито са разрушаването на традиционната семейна структура. Често те са жертви на изселване и са принудени да сменят местожителството си, понякога заедно със своето семейство, а понякога – и сами.

Групата на уязвимите деца включва:

- Непридружени малолетни.
- Деца – войници.
- Деца с увреждания.
- Задържани/арестувани деца.
- Деца, травматизирани от тежък стрес и от психологическите последици от конфликт или изселване.

Психосоциални последици от войната върху децата

Поражения в социален аспект

Чест резултат от войната е разрушаването на традиционната семейна структура. Много е важно да се направи всичко възможно членовете на семействата да бъдат заедно по време на война или изселване. Събирането на разделените семейства трябва да бъде поставено като основен приоритет.

Семейството е онази безопасна и подкрепяща структура, която може да предпази децата от по-нататъшно нараняване по време на въоръжен конфликт или изселване. Всички усилия да се подкрепят децата по време на война трябва да включват подпомагане на родителите. Подкрепата на семейството в грижата за децата трябва да бъде основен принцип на работата.

Последиците от войната върху живота на децата зависят от редица контекстуални и персонални фактори. Често се забелязва, че деца, числящи се към грижовни и подкрепящи семейства, се противопоставят на тежки стресови ситуации по-успешно от другите. Устойчивите и нежни взаимоотношения между децата и тези, които се грижат за тях, са защитен фактор срещу психологическите смущения, особено ако възрастните са в състояние да се справят добре с ролята си на обгрижващи.

Войната често допринася за колапса на образователната система, което създава объркване у детето. Когато заведенията за предучилищно възпитание и училищата не функционират, се създават пречки за нормалния начин на живот и нормалното развитие на детето. Отсъствието на образование може да нанесе вреда за цял живот.

Разрушаване на ценности

Войната прекъсва процеса на социализиране, посредством който обществото предава ценностите си на младите чрез семейството, училището и другите социални структури. Децата, станали свидетели на смърт, мъчение и физическо насилие не винаги разбират защо тези неща се случват и кой е отговорен за тях. Малките деца в такава ситуация са особено уязвими, тъй като не могат да разберат защо техните родители не са в състояние да ги защитят. Животът в условията на война създава у тях чувство на безпомощност, несигурност и безнадеждност. Липсата на защита от страна на възрастните и виждайки страха на родителите кара децата да загубят увереност във възрастните. Това също така ги лишава от основното тяхно право – правото да бъдат деца.

Дълготрайни последици

Отражението на войната върху едно дете е свързано с неговата собствена история като например възраст, физическо и духовно здраве и родителска подкрепа. Някои деца показват редица сигнали за криза. Други на пръв поглед се справят много добре със заобикалящата ги враждебност и принудителните раздели, но могат да развият сериозни емоционални смущения години по-късно. Съществува тенденция преживяванията по време на война да дадат отражение върху следващите поколения. Децата не са само пасивни жертви на насилието. Те могат да бъдат принудени да станат войници или да го направят по собствено желание. Те изпитват невъобразим ужас.

Тези, които проумяват насилието, изглежда се справят по-добре от останалите.

Детското развитие, култура, история, традиции и политически реалности са взаимосвързани области, познаването на които е важно. В условията на въоръжен конфликт или изселване е необходима по-голяма подкрепа на децата.

Потребността от базирани на общността решения на проблемите разчита на истинското участие в процеса на вземане на решение и неговото изпълнение от страна на засегнатите групи. Те са в състояние по-добре да разберат проблемите, свързани с местната култура, традиции и ресурси. Фокусът при непредвидена ситуация не трябва да бъде върху психологическото нараняване на децата. Стимулирането към припомняне на стресови събития може за разруши защитните сили и да подкопае възможностите за активно справяне. Подпомагайки децата да изградят свои собствени сили и гъвкавост в сътрудничество с възрастните, на които те имат доверие, е по-ефективна и подходяща стратегия. Обсъждане на случили се стресови събития може да бъде предприето, когато детето стане по-сигурно и стабилно и ако неговата култура и традиции го позволяват.

За предпочитане е да се пристъпи към истинска реинтеграция на уязвимите групи в тяхната общност, отколкото те да бъдат отделени и третирани по специален начин.

Непридружени деца

В ситуацията на хаос по време на въоръжен конфликт, бягство и изселване, децата често биват разделяни от техните родители. Разделянето на семействата може да окаже опустошително социално и психологическо влияние върху децата, тъй като родителите или близките, които се грижат за детето, са основния източник на сигурност за тях в емоционален и физически аспект. Непридружените деца са особено уязвими, бидейки подложени на изоставяне, насилие, наемане във военни части, сексуално нападение и други форми на злоупотреба. Оказването на помощ на семействата, би могло да ги предпази от разделяне. Родините, по силата на обичаи и традиции, биха могли да се грижат за децата, чиито родители са мъртви. Когато това е невъзможно, алтернативната грижа би могла да дойде от съседи, приятели или други заместващи семейства с подкрепата на социални работници.

Резюме

- Прилагайте дългосрочна перспектива, осигуряваща психологическото благосъстояние на децата.
- Възприемете базиран на общността подход, който насърчава самопомощта и е изграден върху местната култура, реалностите и възприятието за детско развитие.
- Подпомагайте нормалното семейство и ежедневния живот, така че да възобновите естествената гъвкавост на детето.
- Съсредоточете се върху първоначалната грижа и предпазване от по-нататъшно увреждане в процеса на лечение на психологическите наранявания на детето.
- Оказвайте подкрепа и осигурете обучение на персонала, ангажиран с грижата за децата.

- Осигурете яснота по отношение на въпросите на етиката с цел да защитите децата.
- Защитавайте правата на децата.

Вж. също: член 38 от Конвенцията на ООН за правата на детето.

Заключителна сесия

Не забравяйте да вземете със себе си записките от първата сесия, в които участниците са определили своите приоритети, свързани с обучението.

Нека участниците направят оценка на:

- съдържанието;
- процеса;
- собственото си участие;
- равнище на усвоени знания.

Оценката може да бъде направена на два етапа: първо – индивидуално, а по-късно – в процеса на дискусии или разговори между участниците.

Водете обсъждането към това **какво ще правят участниците с новите разбирания, които те са формирали с помощта на този наръчник за обучение**. Ето някои въпроси, които можете да обсъдите:

Ще използвате ли съдържанието за теренна работа в приобщаваща мултикултурна среда?

Ще използват ли методите, представени по време на обучението, за изследване на типологията на различните етноси у нас?

Как бихте използвали материала, като го адаптирате към други групи спрямо курса „Етнопсихология“ и „Интеграция на малцинства“?